

RiMe

Rivista dell'Istituto
di Storia dell'Europa Mediterranea

ISBN 9788897317265

ISSN 2035-794X

numero 16/1, giugno 2016

«Auctoritas» i «Utilitas» pública de la poesia (c. 1393-1413)

Isabell Grifoll

DOI: 10.7410/1196

Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea
Consiglio Nazionale delle Ricerche
<http://rime.to.cnr.it>

Direttore responsabile

Antonella EMINA

Direttore editoriale

Luciano GALLINARI

Segreteria di redazione

Esther MARTÍ SENTAÑES

Comitato di redazione

Grazia BIORCI, Maria Eugenia CADEDDU, Monica CINI, Alessandra CIOPPI, Riccardo CONDRÒ, Gessica DI STEFANO, Yvonne FRACASSETTI, Raoudha GUEMARA, Maria Grazia KRAWCZYK, Maurizio LUPO, Alberto MARTINENGO, Maria Grazia Rosaria MELE, Maria Giuseppina MELONI, Sebastiana NOCCO, Michele M. RABÀ, Riccardo REGIS, Oscar SANGUINETTI, Giovanni SERRELI, Giovanni SINI, Luisa SPAGNOLI, Patrizia SPINATO BRUSCHI, Federica SULAS, Massimo VIGLIONE, Isabella Maria ZOPPI

Comitato scientifico

Luis ADÃO DA FONSECA, Sergio BELARDINELLI, Michele BRONDINO, Lucio CARACCILO, Dino COFRANCESCO, Daniela COLI, Miguel Ángel DE BUNES IBARRA, Antonio DONNO, Giorgio ISRAEL, Ada LONNI, Massimo MIGLIO, Anna Paola MOSSETTO, Michela NACCI, Emilia PERASSI, Adeline RUCQUOI, Flocel SABATÉ i CURULL, Gianni VATTIMO, Cristina VERA DE FLACHS, Sergio ZOPPI

Comitato di lettura

In accordo con i membri del Comitato scientifico, la Direzione di RiMe sottopone a referee, in forma anonima, tutti i contributi ricevuti per la pubblicazione

Responsabile del sito

Claudia FIRINO

RiMe – Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea (<http://rime.to.cnr.it>)

Direzione: via S. Ottavio, 20 -10124 TORINO -I

Tel. +39 011670 3790 -Fax +39 0118124359

Segreteria editoriale: via G.B. Tuveri 128 -09129 CAGLIARI -I

Telefono: +39 0704036 35 / 70 -Fax: +39 070498118

Redazione: rime@isem.cnr.it (invio contributi)

Special Issue

Auctoritas e istituzioni (XII - XV secc.)

Esther Martí Sentañes - Karen Stöber
a cura di

RiMe 16/1

Auctoritas e istituzioni (XII-XV secc.)

a cura di
Esther Martí Sentañes - Karen Stöber

Indice

Esther Martí – Karen Stöber <i>Introducción</i>	5-8
Jesús Brufal <i>La Auctoritas en la Frontera Superior de al-Ándalus a través del estudio de la arquitectura</i>	9-30
Francesc Fité <i>Arquitectura i poder a la Lleida del segle XIII</i>	31-64
Andrea Pala <i>La produzione artistica nel regno di Arborea tra potere giudicale e Ordini mendicanti (XIII-XIV secolo)</i>	65-85
Karen Stöber <i>Negociando Auctoritas en el monasterio: de reyes, abades y Dios</i>	87-106
Javier Terrado Pablo <i>Lengua y autoridad en las comunidades aragonesas medievales. Los actos declarativos y comisivos.</i>	107-120
Isabell Grifoll <i>«Auctoritas» i «Utilitas» pública de la Poesia (c. 1393-1413)</i>	121-158
Esther Martí Sentañes <i>Entre autoridad y potestad: la ciudad de Lleida en las cortes del siglo XV</i>	159-189

«Auctoritas» i «Utilitas» pública de la poesia (c. 1393-1413)*

Isabel Grifoll
(Universitat de Lleida)

Resum

L'any 1393, Joan I d'Aragó institueix els certàmens de poesia de la «Gaia Sciència». Una sèrie de documents oficials, emanats per la Cancelleria catalanoaragonesa entre els anys 1393-1413, permeten reconstruir els fets i l'ideari. L'expansió de la retòrica ciceroniana, a través dels tractats d'*ars dictaminis* i *de regimine civitatum*, dona compte del nou valor del llenguatge per a la vida civil i, en particular, per a la pràctica política. L'eloqüència es vincula amb la saviesa. La poesia es transforma en ciència. L'equiparació amb les *artes mechanicae*, en la doble sistematització *speculativa/practica*, la transforma en un «treball intel·lectual», dirigit, seguint Aristòtil, al subjecte de l'acció (*agere*), amb notables beneficis higiènics i morals. La poesia és útil a la cosa pública. En promoure els certàmens poètics, el rei vetlla per la salut i felicitat dels seus súbdits. Els secretaris de cancelleria han articulat un discurs de legitimitat social de la monarquia. La *potestas* del rei esdevé *auctoritas*.

Palabras clave

Poesia; Certàmens; Cancelleria; Monarquia.

Abstract

In 1393, John I of Aragon established poetry contests of *Gaia Sciencia*. A series of official documents emanating from the Catalan-Aragonese Chancellery between the years 1393-1413, allow us to reconstruct the facts and ideas. The expansion of Cicero's Rhetoric, through treatises of *ars dictaminis* and *de regimine civitatum*, demonstrates the new value of language to civil life and especially to political practice. Eloquence is linked with wisdom. Poetry becomes science. The comparison with the *artes mechanicae*, in the double systematization *speculativa/practica*, turns poetry into an 'intellectual work', directed, according to Aristotle, to the subject of the action (*agere*), with remarkable benefits, both hygienic and moral. Poetry is useful to the *res publica*. In promoting poetry contests, the king ensured the health and happiness of his subjects. The chancery secretaries have articulated a discourse of the social legitimacy of the monarchy. The king's *potestas* becomes *auctoritas*.

Keywords

Poetry; Contests; Chancellery; Monarchy.

1. Els fets. – 2. L'ideari. – 3. Bibliografia. – 4. Curriculum vitae.

El 31 de maig de 1338, diada de Pentecosta, se celebrà un concurs de poesia davant de Pere el Cerimoniós a la ciutat de Lleida. Un jurat d'entesos, designat

pel monarca, va pronunciar-se sobre els mèrits en l'art literària i la bellesa d'unes poesies en llengua vulgar («super arte dictandi et faciendi pulcra carmina sive *cantars*»). En tenim constància per un document indirecte i posterior als fets¹. Al cap d'un any llarg, Pere III reconeixia al seu antic tresorer, Pedro Jordán de Urríes, un acompte que aquest havia realitzat en nom del rei. Els diners avançats s'havien destinat a pagar una rosa d'or, forjada a l'obrador de Pere de Maçó (*campsoire Ilerde*), i un drap de seda daurat, anomenat *diasprell*², adquirit a Francesc de Montgay (*draperio Ilerde*). Les dues peces havien estat els presents lliurats als poetes premiats.

No sabem res més sobre aquest acte literari i res no autoritza a considerar-lo vinculat a la Paeria o a la vida municipal; ans al contrari, la manca de referències explícites – institucionals o urbanístiques – a la ciutat sembla avalar que el certamen no va traspasar l'àmbit de la cort. La contesa poètica devia ser una amenitat més de la festa cortesana amb què s'esplaià el rei Pere mentre feia estada a Lleida.

*Aquest treball s'emmarca en el Projecte d'Investigació HAR2012-31484, subvencionat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

¹ «Item tradidistis nobis res infrascriptas, que emi et fieri fecimus et eas dedimus infrascriptis personis, videlicet illis qui super arte dictandi et faciendi pulcra carmina sive *cantars* se magis subtiliter habuerunt, secundum iudicium illorum qui per nos ad ea cognoscenda deputati fuerunt, die festi Pentecostes silicet anni Domini millessimi·CCC·XXX·VIII prout fieri ordinavimus: primo quandam rosam auri, in cuius fabricacione fuerunt posite seu misse quinque duple auri, que deconstiterunt a Petro de Maçonibus, campsoire Ilerde, ad racionem tresdecim solidorum septem denariorum jaccensium pro qualibet, sexsaginta septem solidos undecim denarios jaccensium; item quendam pannum auri vocati *diasprell*, qui deconstitit a Francisco de Muntgay, draperio Ilerde, septuaginta solidos jaccensium (...)», ACA, Cancelleria, reg. 1301, ff. 30-32, amb data 23 d'octubre de 1339, R. Gubern, "Els primers Jocs Florals", p. 96.

² El mot *diasprell* prové de *diasprum*, forma alterada sobre *iaspidem* ('jaspi'), existent al llatí medieval, la qual passà també al català antic, amb les variants *diaspre* (la més usual), *diàasper*, *diasprell* i *diaspinell*, DECLC, IV, p. 882, s. v. *jaspi*. A la documentació aportada pels lèxics (DCVB, IV, p. 406, s. v. *Diaspre*; i DECLC, loc. cit), hi podem sumar altres exemples antics: «j drap d'aur apellat *diaspre*» (D. Girona, "Itinerari de l'Infant Pere", p. 152), i «goneleta de drap de seda blanch anomenat *diaspre*» (F. Martorell, "Inventari dels béns de la Cambra Reyat", p. 559). El fet que en tots dos casos, com en el document de Pere III citat a la nota anterior, el *diasprell/diasprell* vagi acompanyat d'*apellat* / *anomenat* / *vocati* indica tal vegada que, encara durant el primer terç del segle XIV, aquest teixit devia ser una raresa o una peça sumptuosa (importada d'Orient?), cfr. I. Maranges, *La indumentària civil catalana*, p. 100. No crec que la paraula *diasprell* faci referència al material (la roba, per tant, podria ser de seda o no), sinó al brocat o brodat, que devia ser de factura ramejada, imitant les vetes del jaspi. A.J. Greimas el defineix com un «drap de soie à fleurs ou arabesques (pour vêtements d'apparat)», *Dictionnaire de l'ancien français*, p. 192.

M'arriscaria a conjecturar que la preparació del certamen, presidit per un joveníssim rei de divuit anys³, va comptar amb la col·laboració de l'infant Pere, comte de Ribagorça i Empúries, figura imprescindible per refer el clima poètic de la primera meitat del segle XIV. Feia escassament un any que l'infant Pere havia abandonat l'oposició inicial al rei i s'havia incorporat a la cort, on la seva autoritat desplaçà i substituï la poderosa influència dels magnats aragonesos – l'arquebisbe de Saragossa, en particular –, que havia estat aclaparadora sobre *el Cerimoniós* durant la seva educació en l'adolescència⁴. Pere de Ribagorça, personatge de cultura polifacètica, s'interessà també per la poesia⁵. Ramon Muntaner en deixà testimoni als darrers capítols de la *Crònica*, a propòsit de les festes cortesanes celebrades amb motiu de la coronació d'Alfons *el Benigne*. El joglar Remasset hi «cantà altes veus... un serventesc novell» que el comte de Ribagorça havia fet; en Comí, que «canta mills que null hom de Catalunya», li n'entonà una «cançó novella»; i en Novellet li'n recità unes noves de set-cents versos rimats⁶. Per altra banda, l'any 1324, Raimon de Cornet li havia dedicat la preceptiva poètica intitulada *Doctrinal de trobar*⁷ i, amb posterioritat, l'any 1341, el rossellonès Johan de Castellnou li adreçaria el *Glosari*, un comentari al tractat del seu predecessor⁸. L'infant Pere podia ser en un bon jutge de poesia de

³ El rei Pere III havia nascut a Balaguer el 5 de setembre de 1319.

⁴ Pedro López de Luna, membre de la poderosa casa aragonesa dels Luna, arquebisbe de Saragossa (1318-1345) i canceller d'Alfons *el Benigne* des del 1327, ho fou també de Pere III durant els primers anys del seu regnat (1336-1338). El fet que el rei s'hagués criat a Aragó i l'ascendència que l'arquebisbe havia tingut sobre Alfons III, degueren pesar en la influència posterior sobre Pere III. La posició dels aragonesos en la campanya valenciana contra Pere de Xèrica fou, tanmateix, el detonant de la desgràcia dels Luna, alhora que afavorí l'entrada en escena de l'infant Pere (començament de 1337), el qual, a final d'any, ja «tenia lo regiment de la nostra Cort», amb paraules de Pere III a la *Crònica* (cap. II, 32), F. Soldevila, *Les quatre grans cròniques*, p. 1033. Cfr. J. Rius, "L'arquebisbe de Saragossa", pp. 1-63; R. Tasis, *La vida del rei En Pere III*, pp. 56-60; i J.N. Hillgarth, "La personalitat política i cultural de Pere III", pp. 18-21.

⁵ La millor presentació de la personalitat i l'activitat política i cultural de l'infant Pere continua essent la de J. Pou, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes*, pp. 461-561; cfr. també L. Cabré, "L'infant Pere d'Empúries", pp. 69-83.

⁶ F. Soldevila, *Les quatre grans cròniques*, cap. CCXCVIII, p. 942.

⁷ «Mos libres es complitz, / Dieus ne sia grazitz / E la verges Maria; / E vuell que donatz sia / An Pedro, filh del rey / D'Aragó, qar lo vey / Savi, cert e valen / E de trobar saben, / E gent enamorat, / Quez yeu non hay trobat / En est mon tan cortes; / Perque caps d'amor es / E dignes de lauzors, / Ez er mi grans honors, / Si vol mon libre pendre» (vv. 514-528), edició de J.B. Noulet - C. Chabaneau, *Deux manuscrits provençaux*, pp. 214-215.

⁸ «Ad honor del mout aut poderos Senhor mon senhor l'enfant en Peyre, del mout aut poderos senhor en Jayme de bona memoria Rey d'Arago fill, per la gracia de Deu Comte de Ribagorça e d'Ampuries, yeu Johan de Castellnou vuell far aquesta obra apelhada *Glosari* (...)», edició de J.M.

certamen. Resta fora de dubte, si més no, que l'oncle del *Cerimoniós* era versat en matèria poètica i que, versemblantment, va promoure o patrocinar cenacles literaris.

La relació del 1338 és la primera i única notícia d'un concurs de poesia a la Corona d'Aragó amb anterioritat a la fundació del Consistori de Barcelona a final de segle. L'escassetat de testimonis pervinguts sobre l'activitat poètica a la primera meitat del segle XIV convida, tanmateix, a la prudència⁹. No hauríem de descartar, malgrat l'absència de fonts, que la festa cortesana continués nodrint-se de poesia i que emparés conteses en què els poetes competien per mostrar llurs habilitats versificatòries, semblantment com s'esdevenia en els espectacles deportius cavallerescos. Ara bé, també és veritat que la migradesa de dades pervingudes, més enllà de la pèrdua probable de manuscrits, detecta potser un cert defalliment de l'activitat del *trobar*, fenomen que s'hauria d'inscriure sobre un rerefons de causalitat múltiple: afebliment de la cultura occitana per la desaparició de les principals corts autòctones i/o la seva suplantació pels nous centres administratius i cortesans capetoangevins; canvi de rumb en la política i la cultura catalanes des del regnat de Jaume I, amb una certa desafecció del monarca envers el registre d'oc; somni d'expansió mediterrània durant el regnat de Jaume II, que encaixava poc amb l'ideari feudal cantat pels trobadors; desplegament de la cultura urbana, que afavoreix l'accés dels laics al «saber» i un llarg etcètera. La poesia, deutora, per codis i tècniques, de l'experiència del *trobar*, sembla romandre en un estat de latència durant la primera meitat del segle XIV, innovant idees i pràctiques poètiques, cercant, en definitiva, una solució de continuïtat a la tradició que davalla de Guilhem de Peitieu.

Amb les festes de «Gaya Sciència» assistim a un fenomen cultural nou, que implica simultàniament la monarquia i la ciutat (la ciutat de Barcelona), i vertebrava aquests dos espais de poder al servei de la *res publica*¹⁰.

Cinc documents oficials emanats de la Cancelleria catalanoaragonesa en l'arc cronològic 1393-1413 ens ofereixen les dades principals per a la reconstrucció dels fets i de l'ideari.

Casas, *Joan de Castellnou*, p. 161. Johan de Castellnou fou segurament un dels set mantenidors del Consistori de Tolosa vers 1341.

⁹ Per al corpus poètic pervingut d'aquesta època, L. Badia, *Poesia catalana del s. XIV*, i M. Pujol, *Poesia occitanocatalana de Castelló d'Empúries*.

¹⁰ Sobre el Consistori de Barcelona i les festes de «Gaya Sciència», M. de Riquer, *Història de la literatura catalana*, vol. I, pp. 565-577; G. Tavani, "Literatura i societat a Barcelona", pp. 7-25; *Idem*, "Tolosa i Barcelona", pp. 297-323; i, fonamentalment, J. Pujol, "*Gaya vel gaudiosa*", pp. 69-94; i també *Idem*, "*Psallite sapienter*", pp. 177-250.

1. Els fets

El 20 de febrer de 1393, des de València, Joan I instituïa la «Gaya Sciència», un esdeveniment ciutadà, adreçat als «nostri dilecti et fideles regnicole», que havia de desplegar-se al voltant d'un concurs de poesia¹¹. A l'acta fundacional, redactada per Bartomeu Sirvent, s'hi indica que la festa haurà de tenir lloc a Barcelona amb caràcter anual. A tal propòsit, el rei nomena Jaume March, cavaller, i Lluís d'Averçó, ciutadà de Barcelona, mantenidors del certamen, amb total competència per jutjar i, en conseqüència, premiar els millors exercicis poètics que hi concorrin. El document ens informa que la iniciativa ha partit dels dos personatges esmentats («supplicantibus nobis humiliter»).

La família March la tenim atestada des de mitjan segle XIII¹². Els March pertanyien, en origen, a l'àmbit ciutadà, i la majoria dels seus membres havien estat notaris i homes de lleis, professions que els havien permès ocupar càrrecs importants a la cúria (escrivans de ració, secretaris, mestres racionals, consellers reials). Van acumular, a més, una notable fortuna. L'avi de Jaume havia comprat el castell d'Eramprunyà al Baix Llobregat (1323), que era de domini reial, a Jaume II, que necessitava fons per subvenir a la conquesta de Sardenya (1323-1324)¹³. És així que, tant pels serveis funcionaris com per la riquesa, s'havien anat obrint pas en l'estament nobiliari. Vers 1360, Pere III, molt satisfet per l'ajut prestat pel nostre Jaume i pel seu germà Pere – oncle i pare, respectivament, d'Ausiàs March – en la guerra amb Castella, els adobà a cavallers, juntament amb llur pare Jaume – a la insòlita edat de seixanta anys –, perquè «jassia que vós siats honrat ciutadà e hayats honrada heretat, encara és

¹¹ ACA, reg. 1924, ff. 149-150. Es pot llegir a J.M. Casas, «*Torcimany*», vol. II, pp. 441-443. Una còpia d'aquest privilegi, probablement contemporània de l'original, es troba a la Biblioteca Colombina de Sevilla, ms. 7-3-17 (ant. Y-129-7), ff. 97v-99 (*Super sciencia gaya. Ordinatum per B. Servent*), en un aplec d'epístoles llatines de Bartomeu Sirvent o del seu cercle, M. Olivar, "Notes entorn la influència de l'*Ars dictandi*", p. 634.

¹² L. Fullana, "Los caballeros de apellido March"; P. March, *Obra completa*, pp. 9-24; i Jaume March, *Obra poètica*, pp. 9-26.

¹³ La compra del castell d'Eramprunyà i del seu extens terme jurisdiccional (Castelldefels, Gavà, Viladecans, Sant Climent i Sant Cristòfol de Begues, etc.) es realitzà el 4 de febrer de 1323, ACA, reg. 223, ff. 175v-178v i reg. 388, ff. 17v-22v; F. de Bofarull, *El castillo y la baronía de Aramprunyá*, pp. 76-78, 136; L. Fullana, "Los caballeros de apellido March", vol. XVI, p. 444; P. March, *Obra completa*, p. 12; J. March, *Obra poètica*, p. 13. Sembla ser que Pere March II, *lo Prohom*, havia adquirit ja els drets del castell d'Eramprunyà a la castlana un any abans que aquesta morís. Sobre el castell d'Eramprunyà i la seva jurisdicció, cfr. D. Sanahuja, *El territori d'Eramprunyà*, i sobretot E. Cantarell - M. Comas - C. Muntaner, *El Llibre de la Baronia*.

molt pus honrat orde de Cavaylleria»¹⁴, un mecanisme d'ennobliment que ja havia contemplat Ramon Llull al *Llibre de l'orde de cavalleria* («per nobiltat de príncep, puscha aver cavayllaria alcun home de novel honrat linatge»¹⁵). Per tant, la designació de *milite*, amb què apareix *Jacobo March* al document fundacional esmentat, respon a una presa de posició recent.

Lluís d'Averçó, barceloní de naixement, provenia d'una nissaga important de financers i armadors navals, activitats que ell continuà amb resultats pròspers i ingressos substancials. Exercí càrrecs de relleu en la vida municipal de Barcelona, ciutat de la qual fou conseller durant el període que ens ocupa (els anys 1394, 1395 i 1403, pel cap baix). Gaudí tant del favor de la monarquia com del Parlament de Catalunya. Així, a tall d'exemple, aquesta darrera institució el comissionà per apaivagar les rivalitats entre els ciutadans de Lleida durant l'Interregne i, més tard, fou tramès a Mallorca per informar-hi dels tràmits que se seguien en l'afer de la successió de Martí I¹⁶.

No hauríem de fer, però, deduccions precipitades a partir de l'extracció social dels promotors del Consistori de Barcelona. El fet que el rei els nomeni *magistros et defensores* de la «gaya sciència», crec que es deu al prestigi que tots dos havien adquirit en matèria de preceptiva poètica. Jaume March, poeta i autor de noves rimades¹⁷, havia escrit l'any 1371 un *Llibre de concordances*, que

¹⁴ L'adobament cavalleresc no fa altra cosa que reblar el clau de l'accés a la noblesa, sancionada per l'acumulació de patrimoni (compra d'Eramprunyà), tal com resta palès en la continuació de la citació, provinent del *Libre de la baronia*: «E com vós aquest orde puscats sostenir e mantenir per la heretat que havets del castel de Alaprunyà, en per amor de ço, e per amor de vós e de vostres fils qui açò merexets, Nós vos pregam que vullats pendre Cavaylleria nostra, com de açò nos farets plaer, com verament Nós havem plaer de tornar los casals antichs qui són venguts en mans de ciutadans», F. de Bofarull, *El castillo y la baronía de Aramprunyá*, pp. 92-98; i cfr. els comentaris dels estudiosos referenciats a les dues notes anteriors.

¹⁵ R. Llull, *Llibre de l'orde de cavalleria*, p. 192.

¹⁶ Per a un esbós biogràfic, J.M. Casas, «*Torcimany*», vol. I, pp. XVIII-XXIV. A. Canellas - J. Trenchs, *Cancillería y cultura*, p. 62, introdueixen Lluís d'Averçó en qualitat d'«escribano, escritor y jurista», però no aporten cap altra documentació que la que ja havia exhumat J. M. Casas, el qual, en cap moment, el situa a la Cancelleria reial. Casas parla únicament dels serveis prestats per Lluís d'Averçó al monarca i de la bona amistat que sembla haver-los unit, fins al punt que la designació de *fidelis camerarius*, amb què Joan I el designa el 12 de gener de 1396 es justifica tan sols «por los grandes servicios prestados por Luis y por su padre "mientras vivió"» («*Torcimany*», vol. I, p. XXII), si bé el nostre personatge «debió ser hombre de conocimientos legales y versado en escrituras, [como] lo demuestran las repetidas actuaciones como procurador, no solamente en asuntos familiares, [...] sino también de personas extrañas a la familia» (*Ibi*, vol. I, p. XXI). Ara per ara, doncs, no tenim cap document que avaluï la presència de Lluís d'Averçó a l'escribania reial. Val a dir, però, que el perfil cultural del personatge, en part, hi escauria.

¹⁷ Del corpus poètic de Jaume March, admès tradicionalment (J. March, *Obra poètica*), sembla que cal descavalcar els poemes «Dos són los alts, segons lo meu parer», «Un sobrespler m'és vengut

dedicà a Pere III¹⁸; i Lluís d'Averçó, en data imprecisa, però en l'últim terç del segle XIV, havia elaborat el *Torcimany*, tractat gramatical i retòric per a poetes, continuat per un diccionari de la rima¹⁹. En aquest sentit, em sembla significatiu que se'ls anomeni «peritos (...) in hac sciencia» al document fundacional.

Amb la lletra reial del 19 de febrer de 1396, redactada a Perpinyà per Bernat Metge²⁰, el rei s'adreça als consellers de Barcelona perquè continuïn organitzant les festes i, en particular, continuïn dotant-les econòmicament, tal com estava prescrit a l'acta fundacional. Per documentació municipal, ens assabentem que Jaume March es presentà amb la lletra reial davant el Consell de Cent el març d'aquell any, i obtingué, per tota resposta, la negativa rotunda dels prohoms barcelonins («per los grans e insoportables carrechs que la ciutat ha e per lo poch millorament que aconseguix de la dita gaya sciencia, les dites joyes no sien donades per la ciutat, mas qui posar ni voldra que n i pos»²¹); és a dir, que si algú vol finançar els premis literaris que ho faci, perquè la ciutat no ho farà. El to de la resposta és aïrat i malhumorat. Jaume March no va tenir, si més no, el do de l'oportunitat. Ens equivocariem tanmateix a focalitzar el malestar entre la monarquia i la ciutat, reflectit a la lletra dels consellers, en l'afer de la «gaya sciència», en concret, en l'estira i arronsa per la subvenció. Si avancem que, dos anys més tard, Martí I hi aportarà quaranta florins d'or d'Aragó per a l'adquisició dels premis d'or i plata, queda clar que el desacord es produïa per una quantitat irrisòria. Recordem que el florí d'or catalanoaragonès, creat el 1346 per Pere III, experimentà un seguit de crisis, pràcticament des de la seva aparició, a causa del seu elevat valor, superior a l'economia nacional. La bona moneda del país fugia, i era substituïda per moneda estrangera, sobretot francesa, de mala llei²². Per dir-ho amb uns versos d'Ausiàs March: «Sí com florí qui bona color ha / e no val res, coneguda sa ley»²³.

per lo veure» i «Las, treballat e fora de mesura», com ha proposat el mateix editor J. Pujol, "L'atribució de les cançons amoroses", vol. III, pp. 323-336. La paternitat d'aquestes poesies haurien de reconduir-se a un altre membre de la família March ja en ple segle XV.

¹⁸ A. Grieria (ed.), *Diccionari de rims*.

¹⁹ J.M. Casas, «*Torcimany*».

²⁰ ACA, reg. 1967, f. 87v, publicada per A. Rubió, *Documents*, vol. I, pp. 384-385.

²¹ AHCB, Barcelona, Documentació Municipal, 27-I-27, *Deliberacions*, 1395-1398, f. 22v, cito de M. de Riquer, *Obras de Bernat Metge*, p. *89. El Consell de Cent s'havia reunit el 15 de març de 1396.

²² C. Carrère, *Barcelona 1380-1462*, vol. II, p. 337. A fi d'impedir l'evasió de la moneda, el florí anà perdent la seva llei inicial, que era de vint-i-quatre quirats, fins a tenir-ne divuit i fins i tot només setze. Al segle XV, la mala moneda no procedia únicament de França, sinó que les mateixes seques nacionals en batien il·legalment. La seca mallorquina en batrà en grans quantitats.

²³ A. March, *Poesies*, poesia VI, vv. 21-22, que correspon versemblantment a l'època de joventut del poeta. La lectura del símil complet resulta encara més significativa per copsar el procés de

La tensió entre la monarquia i el govern municipal esclatava per «los grans e insoportables carrechs que la ciutat ha». L'any 1396 arriba al clímax una situació enverinada que feia anys que s'arrossegava: fallida bancària²⁴, fiscalitat desorbitada i abusiva de la corona²⁵, simultània a l'endeutament reial (empenyorament i alienació del patrimoni)²⁶, corrupció dels funcionaris²⁷, venalitat en l'aplicació de la justícia i un llarg etcètera reconegut pels estudiosos del període²⁸.

La negativa dels prohoms barcelonins a subvencionar les festes de «Gaya Sciència» és una ocasió més per tensar la corda entre la corona i la ciutat en llur pugna pel poder. Qualsevol iniciativa monàrquica era vetada pel govern municipal. El Consell de Cent es negà a subvenir les darreres empreses insulars del *Cerimoniós*, barrà l'acollida de Benet XIII²⁹, com encara s'oposarà a la

devaluació del florí: «Sí com florí qui bona color ha / e no val res, coneguda sa ley, / n'à pres a mi qu'en pensa muntí rey, / ffahent rahons quals veritat desfà».

²⁴ Entre l'any 1381 i 1383 havien fet fallida les principals banques privades barcelonines (Pere Descaus, Andreu d'Olivella, Pere Pasqual, Arnau Esquerit), gironines (Ramon Medir) i perpinyaneses (Bartomeu Garcia). Aquest fou l'inici d'un seguit d'ensulsiades financeres, que culminà amb la caiguda de la poderosa banca dels Gualbes (nissaga de poetes), puntal de l'economia barcelonina, J. Vicens, *Els Trastàmars (segle XV)*, p. 16; i C. Carrère, *Barcelona 1380-1462*, vol. I, pp. 164-165.

²⁵ M. Sánchez, "La fiscalidad real", pp. 341-376; i F. Sabaté, "L'augment de l'exigència fiscal", pp. 423-465.

²⁶ Sobre les cessions patrimonials a carta de gràcia, M.T. Ferrer, "El patrimoni reial", pp. 351-491.

²⁷ Es pot reconstruir a partir del procés que se'ls instrueix a la mort de Joan I, M. Mitjà, "Procés contra els consellers", pp. 375-417.

²⁸ R. d'Abadal, *Pere el Cerimoniós*. Una de les millors aproximacions al clima polític dels darrers anys del regnat de Joan I es llegeix encara a M. de Riquer, *Obras de Bernat Metge*, pp. *87-*126.

²⁹ En la reunió del 8 de març de 1396, el Consell dels Trenta havia informat negativament la proposta reial pel «gran càrrech de despeses, sens les quals bonament lo dit senyor [*el rei d'Aragó*] no podia emprendre lo dit fet ne aquelles de present podia haver de si matex», a banda que «per la vinguda del Pare Sant en sa terra se poguessen seguir al dit senyor e a sos regnes e terres molts perills e scàndels», per la qual cosa «fos sa mercè sobre açò no procehir ne anantar sens general Consell e a tort de tots sos sotmeses, dels quals ell e sos predecessors han acostumat demanar consell en coses majorment tan àrdues e qui toquen tan fort l'estament del dit senyor e de tots sos regnes e terres», AHCB, Consell de Cent, Llibre del Consell, vol. 27, ff. XXIV-XXII, publicat per C. Batlle, "La ciutat de Barcelona", vol. I, pp. 73-81 (doc. 5 de l'apèndix) El document, però, figura referit erròniament a Martí I (pp. 318, 328). La lletra dels consellers de Barcelona ja havia estat exhumada per M. de Riquer, *Obras de Bernat Metge*, pp. *88-*89. Semblantment, el rei havia tramès carta als jurats de València (22 de febrer de 1396), els quals havien denegat també la petició i els subsidis a propòsit de l'acollida del papa (10 de març de 1396), documentació publicada a A. Ivars, "El escritor Fr. Francisco Eximénez", XV, pp. 323-325. La qüestió del Cisma és, tanmateix, molt més escairada.

voluntat de Martí I de crear l'Estudi General de Barcelona³⁰. La monarquia tampoc no estalviava forces immiscint-se en el radi de competència de la ciutat. L'intent de reforma del Consell de Cent per part de Pere III o el suport que el rei, més d'una vegada, donà a la Busca contra la Biga, en són exemplars. Tota aquesta conflictivitat escairada en fronts múltiples reflecteix tal vegada – en una hipòtesi *ad limina* – l'intent de l'oligarquia urbana per constituir-se en república urbana, aprofitant la conjuntura d'un sistema monàrquic afeblit, hipotecat i segrestat per la cúria règia. La mort sobtada i imprevista de Joan I, el 19 de maig de 1396, opera, en l'afer de les festes de «Gaya Sciència» – com en tants altres, i més importants, assumptes del país –, una solució de continuïtat³¹.

L'1 de maig de 1398, des de Saragossa, Martí I signa un document, redactat per Jaume Tavascan³², en què la monarquia assumeix íntegrament la celebració de les festes, amb un llarg i abrandat elogi sobre l'honor i el profit que l'activitat poètica reporta a la *res publica*, en particular a la corona. És interessant de remarcar que no s'hi fa cap referència a l'acta promulgada per Joan I. És com si es contemplés la «gaya sciència» com una fundació nova o, si més no, com una refundació. Certament, hi ha hagut un canvi important: el Consistori de Barcelona ha deixat de tenir competència ciutadana per tenir-la exclusivament reial.

Per una lletra posterior de Martí I, datada a Saragossa el 12 d'agost de 1399, sense indicació del redactor, ens assabentem d'algunes prerrogatives i particularitats en l'organització de les festes, que no comporten, val a dir, canvis significatius amb relació als actes estipulats durant el regnat de Joan I. Jaume March i Lluís d'Averçó continuen en el càrrec de mantenidors del certamen i amb caràcter vitalici³³.

En el darrer document, datat a Barcelona el 17 de març de 1413, estès per Pau Nicolau, Ferran I d'Antequera aprova totes les concessions fetes al Consistori

³⁰ El 1400 es crearà l'Estudi General per a Arts i Medicina a Barcelona, per voluntat de Martí I, malgrat la resistència de l'oligarquia barcelonina, L. García, *La medicina a la València medieval*, pp. 64, 66.

³¹ Llegim entrelínies les paraules que pronuncia l'espectre de Joan I a *Lo somni* de Bernat Metge: «Si yo [...] no fos mort [*sobtadament*], tantost fóra vengut dret camí a Barchinona e haguera fet tot ço que la dita ciutat [...] me haguera conseyllat axí sobre'l fet de la justícia com de la deffenció de la terra com de la ordinació de ma casa; car bé saps tu que aquestas eren les principals cosas que la dita ciutat a mi suplicant demanave, les quals los dits vostres enemichs e perseguidors, fenyents e demostrants voler aquelles axí com a proffitosas a la cosa pública, sots color de bé, ab intenció dampnada e per sol barat instaven», M. de Riquer, *Obras de Bernat Metge*, pp. 230, 232.

³² ACA, reg. 2254, ff. 71v-72v, publicat per J.M. Casas, «*Torcimany*», vol. II, pp. 444-446; i manuscrit 988 de la Biblioteca Nacional de Catalunya, f. 153v.

³³ ACA, cartes reials de Martí I, núm. 209, publicada a A. Rubió, *Documents*, vol. II, pp. 352-353.

pel seu antecessor³⁴. Per la qual cosa no ha d'estranyar que tota la primera part del document sigui una còpia literal del de Martí I de 1398³⁵. Únicament, a la segona part, s'hi introdueixen algunes novetats que afecten la reglamentació i l'agençament de les festes³⁶.

2. L'ideari

Totes aquestes proclames articulen la defensa de la «gaya sciència» en el concepte d'utilitat per a la cosa pública. Al document fundacional de Joan I es parla del profit que obtindran els qui es dediquin a aquesta disciplina, en especial els nobles, cavallers i ciutadans honrats, però també tots els súbdits que vulguin esforçar-s'hi: «ut nostri dilecti et fidelis regnicole, nobiles, milites, cives generosi et alii quos delectat circa presentem laborare scienciam, possint peramplius in eadem proficere (...)»³⁷.

En l'acta de Martí I, coincidint amb el canvi d'orientació, assenyalat més amunt, marcat per l'assumpció reial de les festes, es parla únicament d'utilitat a la cosa pública. Hom hi afirma taxativament que «per eam respublica gubernetur», a la vegada que a la interrogativa retòrica «quid tam utilis esse debet quam scientiam peramplendi?» es respon que cal promocionar-la perquè «scientificis viris et regna et terre reluceant».

Quid ergo tam dulcius, quid tam iocundis, quid tam utilius esse debet quam scientiam peramplendi? Porro universos et maxime nostros fideles subiectos, sciencie et doctrinis ac aliis moribus virtuosis continue militantes, favore et graciis atque donis prosequimur, sepius ut ad predicta vel aliqua ex eisdem

³⁴ ACA, reg. 2393, ff. 44-45, publicat a J.M. Casas, «*Torcimany*», vol. II, pp. 447-449. El document també es troba al *Cançoner de París*, ms. París, Bibliothèque nationale de France, esp. 225, accessible en microfiches a J. Torruella, *Cançoner de París*.

³⁵ Ja va observar J.M. Casas que «fue casi íntegramente copiado del anterior. La mayor parte de las diferencias que se observan antes de las nuevas disposiciones que lo caracterizan, son adiciones interlineares hechas al primitivo texto para corregirlo, suplirlo o aclararlo», «*Torcimany*», vol. II, p. 447, nota 1. Una reproducció facsímil del document redactat per Pau Nicolau a A. Canellas – J. Trenchs, *Cancillería y cultura*, p. 159, on s'observen perfectament les correccions interlinears.

³⁶ El rei Ferran atorga al Consistori la facultat de nomenar quatre mantenidors, càrrecs que podran ser vitalicis si els que els ocupen resideixen a Barcelona. Els mantenidors podran sol·licitar també el servei de persones capacitades, en el nombre que considerin necessari, per associar-les a la seva funció de jutges. La festa continuarà essent anual, però el Consistori podrà reunir-se diverses vegades l'any.

³⁷ J.M. Casas, «*Torcimany*», vol. II, p. 442.

habenda ferventius animentur, cum ex scientificis viris et regna et terre reluceant³⁸.

La noció d'«utilitat», vinculada a l'exercici poètic, debades la cercariem entre els trobadors dels segles XII i XIII. Ramon Vidal de Besalú, per exemple, sentenciava a les *Razos de trobar* que «trobars et chantars son movimentz de totas galliardies»³⁹, convertint l'activitat trobadoresca en el motor dels valors cavallerescos, però no pas perquè el cant cortès estés reservat a l'estament nobiliari, ja que «neis li pastor de la montagna» – com afirma el mateix autor – «lo maior sollatz qe ill aiant an de cantar». El *trobars* no havia estat mai estigma de classe, però sí que havia projectat vers l'universal els ideals de convivència i de sociabilitat (la cortesia, la *fin'amors*, la llarguesa, la proesa), exclusius d'un grup social, la feudalitat agrupada al voltant del senyor en l'àmbit de la cort, operació amb la qual havia inscrit la seva pròpia data de caducitat.

Traspassar el *sollatz* del *trobars* pel profit i la utilitat de la «gaya sciència», i els valors cavallerescos (*galliardias*) pels de la cosa pública, comporta, d'antuvi, atorgar al llenguatge, pedrera de la poesia, una significació i una funció noves, desconegudes pels trobadors. La clau de volta del recanvi es deu a l'expansió de la retòrica ciceroniana al llarg del segle XIV⁴⁰.

La relació entre el governant i l'exercici de la paraula és present a qualsevol societat. Qui es troba al vèrtex d'una estructura articulada de poder és investit del dret i el deure de parlar. La paraula és instrument de qualsevol pràctica

³⁸ *Ibi*, vol. II, pp. 444-445.

³⁹ J.H. Marshall, *The 'Razos de trobar' of Raimon Vidal*, p. 1 (ms. B); «(...) trobars e xantars egalment son cap de totas gallardias», p. 3 (ms. H).

⁴⁰ Tradicionalment s'ha vinculat el coneixement de la retòrica ciceroniana en el marc de les cancelleries i, per tant, el seu ús en la pràctica política i la vida civil a la desclosa dels *studia humanitatis*, i al pes de figures com Coluccio Salutati o Leonardo Bruni, en particular, cfr. els treballs clàssics de H. Baron, *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, i Idem, *In Search of Florentine Civic Humanism*. Darrerament, els estudiosos tendeixen a destacar una fase prèvia, diguem-ne «protohumanista», en l'expansió cancelleresca de la retòrica ciceronina, que s'ha de vincular a l'univers de l'*ars dictaminis*, tant a través d'alguns manuals d'aquesta disciplina com de difusors específics com ara el *Trésor* de Brunetto Latini, cfr. Ch.T. Davis, "Brunetto Latini e Dante", p. 174; G. Tanturli, "Continuità dell'umanesimo civile", pp. 735-780; V. Cox, "Ciceronian Rhetoric", pp. 239-288. Sobre el llegat de la retòrica ciceroniana en els manuals d'*ars dictaminis*, J. J. Murphy, *La retòrica en la Edad Media*, pp. 202-274; i J. O. Ward, *Ciceronian Rhetoric*. No obstant això, cal remarcar que, malgrat la continuïtat de *dictamen* i *studia humanitatis*, estem davant de dos mons amb perspectives culturals diferenciades. En aquest sentit, els treballs de R. G. Witt han insistit més matisadament en la qüestió, cfr., a banda del seu *Coluccio Salutati*, pp. 23-41, sobretot Idem, *Italian Humanism*, i Idem, «*In the Footsteps of the Ancients*».

política, baldament sigui per legitimar la pròpia autoritat⁴¹. És evident que les relacions entre paraula i poder varien segons les societats, però l'aplicació efectiva d'aquest instrument vigorós depèn d'una reflexió conscient sobre la seva natura i funció, per tal d'orientar-lo, amb eficàcia, al fi desitjat.

L'assumpció de la importància nuclear del llenguatge per a la vida civil és premissa fundacional del *De inventione*, on s'exposa com l'eloqüència, més que no pas la raó – diu Ciceró – ha servit a la fundació de ciutats, ha contribuït a aplacar guerres i ha forjat aliances entre comunitats. L'eloqüència és eina de pau i concòrdia i, sobretot, és el més important agent de civilització⁴².

El tractat de Ciceró es divulgà a bastament gràcies a la seva inclusió en l'apartat de Retòrica de *Li Livres dou Trésor*, obra a mig camí entre l'enciclopèdia i el manual d'ordinament de ciutats, que Brunetto Latini enllestí vers 1265 durant el seu exili parisi⁴³. Al seu torn, el *Trésor* fou conegut ben d'hora a la Corona d'Aragó, tant en francès (n'hi havia un exemplar a casa dels March)⁴⁴, com en traducció catalana, ara i adés repertoriada als inventaris de l'època. La biblioteca de Martí I, per exemple, en registra cinc còpies, tres de completes i dues de parcials⁴⁵. A banda de la traducció catalana que dugué a terme Guillem de Copons⁴⁶, cavallerís i «scuder de coltells» de Joan I, a instàncies d'aquell prohóm de la cultura que fou Pere d'Artés, no es pot oblidar que la part de

⁴¹ E. Artifoni, "I podestà professional", p. 687.

⁴² Ciceró, *De inventione*, I, 1.

⁴³ Brunetto Latini, *Li Livres dou tresor*, edicions de F.J. Carmody i P.G. Beltrami.

⁴⁴ A. Pagès, *Auzias March*, p. 47 (ítem 30). El document de l'inventari dels béns subhastats de Pere March és avui dia il·localitzable, P. March, *Obra completa*, p. 38.

⁴⁵ J. Massó, "Inventari dels béns mobles", p. 413-590 (ítems 68, 74, 195, 198, 220).

⁴⁶ B. Latini, *Llibre del Tresor*, versió catalana de Guillem de Copons, a cura de C.J. Wittlin. Guillem de Copons exercí diverses ambaixades davant Carles V de França, el duc Jean de Berry o Benet XIII, entre altres, on sovint acomplia encàrrecs de recerca o compra de llibres per a Joan I i Violant de Bar, tal com recullen diversos registres de cancelleria. Les missions diplomàtiques en corts de llengua d'oïl (en llatí, davant la cort papal d'Avinyó) ens garanteixen que Copons devia ser un bon coneixedor d'aquestes llengües, primer requisit per exercir tasques de traducció. És probable que el nostre personatge en realitzés alguna altra, com es desprèn d'unes paraules que el rei Martí escrigué a la comtessa d'Urgell l'11 de maig de 1404 sobre «lo fet del *Pal·ladi* que demanats», en què la informa que «nós havem ja manat a N Copons que procur scriure'ns per transledar-lo», D. Girona, "Itinerari del rey En Martí", 5, p. 135. Sobre Guillem de Copons, cfr. el perfil biogràfic traçat per C. J. Wittlin a Brunetto Latini, *Llibre del Tresor*, vol. I, pp. 20-27. No sabem quan Copons va començar i acabar la versió del *Tresor*. L'únic *terminus ante quem* segur és el que es llegeix a l'adreça a mossèn Pere d'Artés (València, 1 de maig de 1418), però aquesta data – com diu Wittlin – «resta essent un problema» (vol. I, p. 27), car segurament tan sols fa referència a la còpia del manuscrit que ens l'ha conservada (ms. B, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 357), atès que Copons ja havia mort alguns anys abans de 1410 (vol. I, p. 67).

Retòrica, és a dir el *De inventione* comentat, conegué altres traduccions catalanes distintes⁴⁷. Tot plegat és una prova contundent de la permeabilitat de l'obra entre el públic mitjanament culte. Per altra part, la retòrica ciceroniana s'havia incorporat també a les *Leys d'amors*, el tractat matriu de «gaya sciència», del qual davallen tots els altres dedicats a aquesta disciplina⁴⁸.

Ciceró havia dividit la Filosofia pràctica en Ètica, Econòmica i Política, i aquesta darrera en «fets i dits». Hi havia una política del domini de l'acció i una altra, exclusiva de la paraula. El *Trésor* introdueix un canvi radical en la compartimentació ciceroniana, que no podem passar per alt. La política «en fets» desapareix en benefici exclusiu de la política «en dits». Llegim, en la versió de Guillem de Copons, que «Tul·li diu que la pus alta sciència a governar ciutats si és retòrica, ço és sciència de parlar; car si parlar no fos, ciutat no fóra, ni negun stabliment de justícia ni de humana companyia»⁴⁹.

⁴⁷ Ms. S, Barcelona, Biblioteca Episcopal del Seminari Conciliar, 74, abans 2401 i 9-24-13. Traducció catalana anònima del *Tresor* (III, 1-73), amb el títol *Libre dels ensenyaments de bona parleria*, seguida d'onze ratlles de la Política, fet que confirmaria que la traducció de la Retòrica era completa; i ms. M, Madrid, Biblioteca Nacional, 10.264, versió incompleta, que prové de la biblioteca del marquès de Santillana. A més, quatre capítols (II, 62, 102, 105) apareixen traduïts en una compilació anònima (ms. Barcelona, Biblioteca Universitària, 80), que es presenta com *Una petita obra la qual és stada feta per recobrar e haver lo exercici de moderació, a ffi que la virtut sia pus pròspera entre los exercidors de tals actes*, la qual – és important d'assenyalar-ho – també conté tres capítols del *Llibre de consolació i de consell* d'Albertà de Brescia. A més, el manuscrit V, Vic, Biblioteca Episcopal, sota el títol *Aristòtil: Ètiques, arromansades per M. Brunet*, conté una traducció catalana anònima del *Tresor* (II, 2-48). La difusió independent de l'Ètica i de la Retòrica del *Tresor* és un fenomen comú a Europa. Remeto a l'edició C. J. Wittlin del *Llibre del Tresor* per a l'avaluació dels distints manuscrits. Wittlin va exhumar també la còpia d'una versió rossellonesa parcial del *Tresor* (II, 50-133), conservada a Barcelona, Arxiu Històric, ms. Gremis I/129, manuscrit que va pertànyer a la «Cofradia de maestros zapateros de San Marcos Evangelista de Barcelona» en un moment o altra de la seva història, vegeu C. Wittlin, «Una traducció catalana parcial», pp. 625-637. Crec que, ara per ara, és arriscat de pronunciar-se sobre el nombre de traduccions distintes que circulaven a la Corona d'Aragó. L'avaluació reclamaria una col·lecció exhaustiva dels exemplars conservats, a més de l'examen de la transmissió indirecta, ja que el *Tresor* és àmpliament citat per diversos autors (Nicolau de Pachs, Francesc Eiximenis, Ferran Valentí, etc.). Per un darrer estat de la qüestió, C.J. Wittlin, «Les traduccions catalanes medievals», pp. 167-176. S'ha de recordar també la versió aragonesa del *Trésor*, conservada a la catedral de Girona, editada per D.E. Prince, *The Aragonese Version of Brunetto Latini's*.

⁴⁸ La primera redacció de les *Leys d'amors* (1328-1337) es pot llegir a [A.F.] Gatién-Arnoult, *Monuments de la littérature romane*. La segona redacció (1337-1343), en vers, fou publicada per J. Anglade, *Las Flors del Gay Saber*. La tercera redacció (1355), en prosa, a J. Anglade, *Las Leys d'Amors*. Sobre els problemes que presenta la primera redacció, B. Fedi, «Les Leys d'Amors», pp. 183-204; i Idem, «Per un'edizone critica», pp. 43-118. Les *Leys d'amors* és la font principal dels tractats de preceptiva gramatical i poètica posteriors, com el *Torcimany* de Lluís d'Averçó.

⁴⁹ Brunetto Latini, *Llibre del Tresor*, III, 1 (2), vol. IV, p. 6.

La innovació de Brunetto es deu al fet que tradueix el *De inventione* comentant-lo amb materials procedents de *l'ars dictaminis* en ús a les cancelleries, com la *Rhetorica novissima* de Boncompagno da Signa, la *Summa dictaminis* de Guido Faba o el *Candelabrum* de Bene de Firenze⁵⁰. La majoria d'aquests escrits, nascuts en l'àmbit comunal italià del segle XIII, eren, certament, textos d'instrucció retòrica, d'art dictatòria, però sobretot constituïen l'instrumental amb què els professionals i executors del *comune* (a Pàdua, Bolonya o Florència) exercien el govern municipal. Eren manuals d'*ars dictaminis* i *de regimine civitatum* alhora, com també ho és el *Trésor* o el *De arte loquendi et tacendi*, d'Albertà de Brescia, pervingut semblantment en traducció catalana⁵¹. Assistim a un moviment de renovellament de la paraula, que comporta la politització de la paraula, una transformació per la qual els secretaris de cancelleria percebran clarament el relleu social de l'acte de parla.

Tots aquests compendis formaven part del currículum que havien de dominar els oficials de la Cancelleria catalanoaragonesa. Valgui, com a exemple, la bella còpia del segle XIV del *Candelabrum*, de Bene de Firenze, conservada actualment en el manuscrit 9010 de la Biblioteca Nacional de Madrid, provinent, sens dubte, de l'àmbit administratiu de la Corona d'Aragó, com ho confirma el fet que contingui glosses en català, alhora que transcriu un tractat sobre puntuació, adreçat a Francesc Ermenguad, *iurisperito civi Barchinone*, i un apèndix que inclou uns quants fragments de les *Familiares* de Petrarca, probablement per servir d'*auctoritas* a l'embelliment del *dictamen*, un indici ben significatiu, per altra part, del context en què es difonia el Petrarca

⁵⁰ G.C. Alessio, "Brunetto Latini e Cicerone", pp. 123-169, amb taules de correspondències entre les diverses fonts esmentades, a les quals cal afegir un anònim comentari del *De inventione*, pervingut al ms. Canon. Class. lat. 201 de la Bodleian Library d'Oxford (únicament reporta *De inv.* I, 6, 8 = *Retòrica* I, 26, 3), el qual deriva, al seu torn, de Guillem de Champeaux, amb les taules de correspondències a pp. 132-159. Per als manlleus, directes o indirectes, al *De regimine civitatum* de Giovanni da Viterbo, G. Salvemini, "Il Liber de regimine civitatum", pp. 284-303. El mateix autor en va publicar el text, *Iohannis Viterbiensis Liber de regimine civitatum*. També hi ha manlleus menors a l'*Oculus pastoralis*; G. Tanturli, "Continuità dell'umanesimo", ho confirma. Sobre *l'ars dictaminis*, el compendi de M. Camargo, *Ars dictaminis*, amb bibliografia; i J.J. Murphy, *La retòrica en la Edad Media*, pp. 202-274.

⁵¹ Edicions d'A. de Bofarull, "Opúsculos catalanes", pp. 529-613; A. Bulbena, *Consells e proverbis*. Cf. A. Graham, "Albertanus of Brescia", pp. 919-920. També fou traduït el *Liber de consolationis et consilii*, edició a Albertano da Brescia, *Llibre de consolació i de consell*; i el *De amore et dilectione Dei et proximi* (*Llibre de l'amor e de la caritat*), J. Riera, "Paraules del rey Salomó", p. 146. Sobre Albertà de Brescia, E. Artifoni, "Prudenza del consigliere", pp. 195-216

llatí, i de l'ús que se'n feia en àmbit cancelleresc⁵². El fet que hom s'hagi esforçat a cercar la influència de l'epistolografia llatina de Petrarca i dels humanistes sobre el *cursus* i, àmpliament, sobre els models de prosa administratiu, ha fet perdre de vista la important reforma del *dictamen* que té lloc a la Cancelleria al darrer terç del segle XIV. Coneixem prou bé l'avantguarda de la renovació – Bartomeu Sirvent⁵³, Bernat Metge⁵⁴, Pau Nicolau –⁵⁵, les mateixes plomes que signen els documents de «gaya sciència», per això he tingut cura d'esmentar-los, atès que, tant ahir com avui, és difícil discriminar quan parla el rei i quan s'expressa la cultura del seu oficial. Els secretaris de cancelleria, més enllà de ser competents en una tècnica administrativa, tenien llenguatge i cultura de govern, tenien consciència que pertanyien a una maquinària complexa, feta d'homes, d'institucions i de funcions. Eren professionals de la ciència de ciutats⁵⁶.

El *De inventione* (I, 1-3) de Ciceró sanciona també l'aliatge entre l'eloqüència i la sapiència que freqüenta l'ideari de la «gaya sciència». Amb els mots de Bernat Metge el 1396: «car es fundada en rectorica per la qual mesclada ab

⁵² El manuscrit fou presentat i descrit per Ch. Faulhaber, "Retóricas clásicas y medievales", p. 206 (núm. 144); i M. de Castro, *Manuscritos franciscanos*, núm. 366. Cfr. els comentaris de F. Rico, "Petrarca y el 'humanismo catalán'", pp. 277-279.

⁵³ Sobre Bartomeu Sirvent és imprescindible el manuscrit 7-3-17 (ant. Y-129-7) de la Biblioteca Colombina de Sevilla, que recull la correspondència intercanviada entre Sirvent i altres secretaris de la Cancelleria com Pere Guitard, Pere Margall i Pere de Beviure, publicada per M. Olivar, "Notes entorn la influència de l'*Ars dictandi*", pp. 631-653. Bartomeu Sirvent succeí Bernat Miquel com a home de confiança de Joan I a la Cancelleria (probablement l'any 1381), fou també secretari de Violant de Bar, i tingué cura de la correspondència llatina de totes dues cancelleries. L'any 1395 ocupà el càrrec de protonotari. A la mort de Joan I, continuà al servei de Martí I, però tot sembla indicar que per poc temps (la darrera dada que en tenim és del 1400). Segons Pere Margall, Sirvent fou «lacte Tulliano longo tempore enutritus» (*Ibi*, lletra 14, p. 646). Que Bartomeu Sirvent fou un mestre del *dictamen* resta fora de dubte, però sobre el seu horitzó cultural i, en particular, sobre els seus límits «humanistes», cal veure les apreciacions de F. Rico, "Petrarca y el 'humanismo catalán'", p. 273-277.

⁵⁴ Per al Bernat Metge redactor de correspondència cancelleresca, M. de Riquer, *Obras de Bernat Metge*, en especial els apèndixs, p. *205-*244.

⁵⁵ Pau Nicolau fou estudiat per J. Rubió, "Sobre els orígens de l'Humanisme", pp. 29-44. Sobre l'*ars dictaminis* a la Cancelleria catalanoaragonesa en els anys que ens ocupen, cfr. encara Idem, "Guillem Ponç", pp. 305-328. Val a dir que el gran renovellament de la Cancelleria prové de la voluntat política i cultural de Pere III, cfr. F. Gimeno, *Escribir, reinar*.

⁵⁶ Sobre la qüestió, cfr. els treballs fonamentals d'E. Artifoni, "I podestà professionali", pp. 687-719; Idem, "Sull'eloquenza politica", pp. 57-78; Idem, "Retorica e organizzazione del linguaggio politico", pp. 157-182; M. Giansante, *Retorica e politica nel Duecento*; i E. Fenzi, "Brunetto Latini", pp. 323-369.

saviesa... se haia seguit gran honor e profit a moltes universitats [*municipis*]⁵⁷. Pel biaix d'aquesta associació, l'eloqüència adquireix valor moral, que suma al valor polític inaugural⁵⁸. Escrivia Bartomeu Sirvent que la poesia...

[...] *morum est aula virtutum socia, honestatis conservatrix et custos, ac viciis penitus inimica, cuius utilitas lucet, magnificencia virtutis apparet, operatio arridet fructuosa, vitalia iubens, noxia prohibens, errata dirigens, terrena removens, celestia persuadens, non solum in sermone set eciam in virtute maiores, mediocres et minores corrigens, reformans et informans (...)*⁵⁹.

Dotar la poesia d'eloqüència i saviesa, permet transformar-la en ciència. És altament significatiu l'elogi de les ciències (física, astrologia, aritmètica...) del document de Martí I (Saragossa, 1 de maig de 1398):

Quoniam sola scientia dicitur summa nobilitas in hac vita, cum per eandem theologus regnum acquirat celeste; per eam legista iam statuat, iubeat, vindicet, puniat ac interpretetur clarissime; per eandem ac etiam canonista, ecclesie robur firmissimum et fidei orthodoxe columpna immobilis, solvat quascumque ambiguas questiones, et facta causarum predubia dirimat; per eam ulterius moderatur humane nature naturalisque scientie inquisitor sagacissimus phisicus, valida corpora insanitate plenaria auxiliis phisice preconserve, et egra ad pristinam temperantiam peroptatam reducat; per eam astrologus prospicaci corruscans ingenio, dispositiones celestium corporum intuatur, cursus ispicat planetarum celi que iam signa duodecim contempletur, stellas connumeret, zodiacum atque speram firmamento in ipso proprio intellectu comprehendat, unde se dicit plenarie de futuris iudicare iam posse; per eam interea arismetico numeros colligat, et in isto non modicum gloriatur; per eam mensuras geometra amplectens, triangulos atque quadrangulos recte designet; per eam iam musicus modulamina vocum eructet predulcia; per eam orator alliciens eius colloquia vocis munimine gloriose corroboret, necnon et habeat copiam dicendorum, et dulci sermone sua[di]bilique exordio et affabili ratione animos alienos utiliter atrahat ad se ipsum; per eam nec minus dialecticus veritatem et falsitatem inquirat; per eam gramaticus recte loquatur, recte et aret cum penna; per eam respublica gubernetur, cultus iusticie immoletur, timida prelia comittantur; per eam terribiles machine erigantur, et hostium expulsiva propugnacula construantur; per eam novalia renouentur, et publice libertatis quies, ambita atque confinium populorum benivolentie reformentur; per eam postremo alia

⁵⁷ ACA, reg. 1967, f. 87v; A. Rubió, *Documents*, vol. I, p. 385.

⁵⁸ J. Pujol, "*Gaya vel gaudiosa*", pp. 86-87.

⁵⁹ ACA, reg. 1924, ff. 149-150; J.M. Casas, «*Torcimany*», vol. II, p. 441.

universa, que toto sub orbe intra laudabilis rationis septa geruntur, exitu concludantur felici⁶⁰.

El paràgraf és concebut com una llarga *amplificatio* per preparar i justificar l'aparició de la ciència estel·lar de poesia, car «Quoniam sola scientia dicitur summa nobilitas in hac vita». En aquesta llarga *praefatio*, la poesia ingressa en el domini de les *artes mechanicae*, segons una operació retòrica i política calibrada a fi d'equiparar-la a un «treball».

La noció de treball com a productivitat humana ocupà molt poques pàgines de la reflexió medieval, segurament perquè tot el que hi feia referència tenia els seus propis canals de transmissió oral a través dels oficis i dels gremis, allunyats dels centres d'interès de les universitats. Les primeres *divisiones scientiarum* medievals (Isidor de Sevilla o Domènec Gundissalinus) havien presentat les arts mecàniques, enfront a les arts liberals, com el terreny de les realitzacions obreres, dels productes fets amb les mans⁶¹. Als darrers segles medievals, els teòrics es veuen obligats a reajustar les classificacions científiques, atès que ningú no s'enganya que un geòmetre difícilment feia «objectes geomètrics». Roger Bacon discrimina entre una *scientia speculativa* i una *scientia practica*. La primera explora la possibilitat d'aplicació del saber, mentre que la segona es dedica a la fabricació d'objectes concrets⁶². Les *artes mechanicae* són ara un corpus de coneixements que presideix, però sobretot precedeix, la pràctica, és a dir, l'ofici manual. Al fons del fons, estem reprenent la distinció que Aristòtil havia fet a la *Metafísica* entre un saber regint sobre l'*agere*, dirigit al subjecte de l'acció, i un saber que ho feia sobre el *facere*, l'objectiu del qual era extern al subjecte. La nova sistematització es posa al servei de la revaluació del treball, antiga marca d'oprobri adàmic, per bé que, en un món en què l'oci continua essent valor aristocràtic, l'*speculativa* i la

⁶⁰ ACA, reg. 2254, ff. 71v-72v; *Ibi*, vol. II, p. 444.

⁶¹ Sobre les arts mecàniques, F. Alessio, "Filosofia e *artes mechanicae*", pp. 71-160; G.H. Allard – S. Lusignan, *Les Arts mécaniques au Moyen Âge*.

⁶² «Et horum omnium rationes et causas habet geometer practicus assignare, et mechanici est solum dare, cujus est operari manualiter sine cognitione causarum omnium sicut bruta et inanimata, et vult Aristotiles primo Metaphysice», R. Bacon, *Communia mathematica*, 1940, cit. in S. Lusignan, "La lettre et le travail", p. 131. És així que, per a Bacon, la *geometria practica* inclouria l'agricultura, l'arquitectura, la construcció naval o la fabricació de màquines de guerra, és a dir, els dominis d'aplicació de la geometria teòrica. S. Lusignan, en el treball referenciat, explora com els exercicis de llenguatge, i per tant les activitats del poeta i del músic, han de considerar-se una art mecànica a la tardor de l'edat mitjana, car la boca s'ha d'integrar a la mà entre els òrgans d'execució del *facere*.

practica inauguraven la frontera nova entre el «treball intel·lectual», estigma de prestigi, i el «treball manual», signe de menyspreu⁶³.

La «gaya sciència» és un treball intel·lectual, dirigit, seguint Aristòtil, a l'*agere*. És des d'aquesta perspectiva que el seu conreu és un bé per al subjecte. En el llatí de Sirvent: «obscura lucidat, cor letificat, excitat mentem, sensum clarificat atque purgat (...) afflictos relevat, consolatur et tristes»⁶⁴; fins i tot retarda l'envelliment («in pristina sustinet iuventute»)⁶⁵. La poesia esdevé font d'alegria («gaya vel gaudiosa»)⁶⁶ i, per això, activa la salut corporal i impedeix, a *contrario*, la ira i la tristesa, passions de l'ànima que desemboquen, des d'un punt de vista mèdic, en la malaltia malencònica, des d'un punt de vista moral, en l'accídia, la peresa. Tal com havien exposat les *Leys d'amors*:

E quar, segon que ditz Catos e certa experiensa ho mostra, totz hom am gaug et alegrier, can locz e temps ho requier, porta miels e suefri tota manera de treball, so-s assaber las miserias, las angustias e las tribulacios, per lasquals nos cove passar en la presen vida; e regularmen, amb aytal gaug et alegrier hom endeve miels en sos bos faytz e sa vida melhora trop miels que am tristicia; quar ayssi coma gaugz et alegriers coforta·l cor, avida e noyrish lo cors, conserva la vertut dels ·V· sens corporals, e·l sen l'entendemen e la memoria, e red la etat d'ome

⁶³ Així presentava Lluís d'Averçó l'art de trobar a l'inici del *Torcimany* (on subratllo): «E negú qui aquesta art de trobar vulha apendre, no faça dupte en si matex de saber-la, com ab veritat, si un poch hi treballa, sens dupte elh la sebrà; com totas cosas qui sien possibles de fer, pus que l'hom hi vulha trebalhar, porta a perfet acabament [...] E per tal com totas las cosas del mon se fan ab treballh, no plangats un poch del treballh qui per estudiar en las cosas damunt ditas no-s serà anugós, com si en la dita art apendre trebalhats estudiant aquelhs», J.M. Casas, «*Torcimany*», vol. I, p. 19. Semblantment com Sirvent parlava de *laborare scienciam*, o més tard Felip de Malla parlara d'*occupació* i *offici*.

⁶⁴ *Ibi*, vol. II, p. 441.

⁶⁵ «[...] parvulus et iuvenes haustu sui lactis melliflui nutrit et attrahit, faciens eos in puerilibus annis anticipare modestiam senectutis et ante capescere mentem gravissimam, quam possint annorum etate canescere numerosa, edocens eos ut in ipso etatis iuvenilis fervore, morum regimine temperentur, senes delectabili recreatione confovens morum gravitate venustos quasi in pristina sustinet iuventute, utrosque dulci modulamine gaudii pernirii recreans et delectans», *Ibidem*.

⁶⁶ En el document de Joan I, «gaya vel gaudiosa, et alio nomine inveniendi sciencia», *Ibidem*; en el document de Martí I, «tam dulcius, tam iocundius [...] amene seu gaye science», *Ibi*, pp. 444-445. L'expressió, com ja assenyala J. Pujol, és un calc de les expressions romàniques «gay sauber» i «ciència de trobar», encunyades per les *Leys d'amors*, preceptiva poètica la finalitat de la qual era l'«estructio dels ignorens e no sabens, e refrenamen dels fols e nescis aymadors, e per viure amb gaug et am l'alegrier dessus dig, e per fugir ad ira e tristicia, enemigas del Gay Saber», J. Anglade, *Las Leys d'Amors*, vol. I, p. 8, i cfr. J. Pujol, «*Gaya vel gaudiosa*», p. 73.

florida, ayssi ira e tristicia cofon lo cor, gasta lo cors e seca·ls osses e destru lasditas vertutz e fa semblar la etat d'ome mays vielha que non es⁶⁷.

Els beneficis higiènic de la poesia i de la música són àmpliament recollits per la literatura mèdica. Partint del gal·lenisme, la medicina medieval havia introduït en el seu concepte de salut la teorització sobre les *res non naturales* (l'aire i, per extensió, el clima; l'alimentació; el moviment i el repòs; el son i la vetlla; la retenció i l'evacuació; i els accidents de l'ànima)⁶⁸. Es tracta d'una sèrie de factors que, tot i ser externs al cos, poden afectar la salut corporal. No són agents directes de malaltia, per bé que un mal ús o abús d'aquestes causes esdevingui a la pràctica *contra naturam*. És per això que els accidents de l'ànima, com l'alegria i la tristesa, són tema de reflexió en els tractats de medicina acadèmica, tant en l'apartat de *theorica* com en el de *practica*. Se n'assenyalen les teràpies per combatre possibles desviacions: passejar pels jardins, viatjar, la conversa amb amics, els banys, beure vi amb moderació i amb agradable companyia, el coit, la poesia i la música, o fins i tot el joc d'escacs. Es tracta d'activitats relaxants, que defugen la solitud i cerquen la companyia, a fi d'obtenir, i subratllo, distracció.

L'estudi dels accidents de l'ànima i la seva terapèutica trobà un lloc de privilegi en els tractats d'*amor hereos*. En aquesta ingent producció, aplicada a una passió de l'ànima concreta – l'amor –, ja des del *Viaticum* de Constantí l'Àfrica i passant per Arnau de Vilanova o Bernat de Gordon, l'edat mitjana hi catapultà tot el llegat antic disponible sobre la malaltia malencònica. La majoria d'aquests tractats introdueixen la poesia i la música (i per extensió la literatura) en els sengles apartats de *practica* per «espaiar malenconia».

Així, per exemple, al *Viaticum* (I, 20) de Constantí l'Àfrica (on subratllo):

Quod melius eriosos [els enamorats heroics] adiuuat ne in cogitationes profundentur nimias: uinum est temperatum et odoriferum dandum et audire genera musicorum; colloqui dilectissimis amicis; uersus recitacio; luciferos uidere ortos, odoriferos et fructiferos, currentem habentes aquam et claram; spatari seu deducere cum femina seu maribus pulcre persone. [...]Item Rufus: Non solum modo uinum temperate ebibitum aufert tristitiam, sed et alia quidem sibi similia,

⁶⁷ J. Anglade, *Las Leys d'Amors*, vol. I, p. 7-8.

⁶⁸ Sobre les *res non naturales*, L.J. Rather, "The 'Six Things Non-Natural'", pp. 337-347; S. Jarcho, "Galen's Six Non-Naturals", pp. 372-377; J.J. Bylebyl, "Galen on the Non-Natural Causes", pp. 482-485; P. H. Niebyl, "The Non-Naturals", pp. 486-492; Ch.R. Burns, "The Non-Naturals", pp. 202-211. La conceptualització de les *res non naturales* ha estat reconeguda pels estudiosos de la medicina com a «one of the most enduring contributions of Galenism to medical thought», O. Temkin, *Galenism*, p. 180.

sicut balneum temperatum. Unde fit ut cum quidam balneum ingredientur ad cantandum animantur. Quidam ergo philosophi dicunt sonitum esse quasi spiritum, uinum quasi corpus, quorum alterum ab altero adiuuatur. Dicunt alii quod Orpheus dixit: Imperatores ad conuiuia me inuitant ut ex me se delectent; ego condelector ex ipsis. Cum quo uelim animos eorum flectere possim, sicut de ira ad mansuetudinem, de tristitia ad leticiam, de auaricia ad largitatem, de timore in audaciam. Hec est ordinatio organicorum musicorum atque uini circa sanitatem anime⁶⁹.

Semblantment, Arnau de Vilanova, al tractat *De amore heroico*, el qual, després d'observar que «melancoliam parit in posterum et ut sepe contingit properat in maniam et quod gravius est quamplurimum languent, inde mortis periculum incurrentes», recomana les teràpies següents per atacar-la (on subratllo):

Tales vero forme delectationem afferentes acquirunt ex omni delectabili sensibus obiecto, ex quorum delectabilium numero consistit balneum temperatum, confabulatio dilectorum, intuitus pulchrarum / ac delectabilium facierum, et etiam quantum est arte coitus—precipue si cum iuuenibus et magis delectationi congruis exerceatur, incessus iterum per viridaria seu prata virentia florum varietate distincta multiplici, necnon etiam musicalium cantuum seu instrumentorum suauitas. Profundus etiam somnus distrahit a predicto. De summe vero iuantibus et distrahentibus est in partes remotas et etiam peregrinas recedere⁷⁰.

La literatura se'n feu ressò. Qui no recorda la *cornice* del *Decameron* de Giovanni Boccaccio, on s'explica com la *bella brigata*, per fugir de la *mortifera pestilenzia* que assetja Florència – una malaltia que es transmet per l'aire i el clima (una de les *res non naturales*) –, decideix d'abandonar la ciutat i refugiar-se al camp, on intentaran de posar remei a la seva situació explicant contes, a més de cantar i ballar, passejar pels jardins o jugar als escacs⁷¹.

La «gaya sciència» reporta també beneficis morals. Una sentència divulgadíssima dels *Disticha Catonis* martellejava ara i adés: «Interpone tuis interdum gaudia curis / ut possis animo quemvis sufferre laborem»⁷². La relació

⁶⁹ Edició a M.F. Wack, *Lovesickness in the Middle Ages*, p. 190.

⁷⁰ Arnau de Vilanova, *Tractatus de amore heroico*, pp. 53-54.

⁷¹ Cfr., entre altres, G. Olson, *Literature as Recreation*, especialment cap. 5 ("From Plague to Pleasure").

⁷² *Disticha Catonis*, p. 159. En català, com en altres llengües romàniques, els *Disticha Catonis* foren traduïts i adaptats en diverses ocasions, així com incorporats en nombroses obres. Una extraordinària difusió que s'explica principalment perquè fou un text pedagògic, emprat per a l'educació dels infants. Una versió, segons el manuscrit de la biblioteca dels barons d'Escriche, fou

de causalitat entre els dos versos dóna la clau per entendre el valor moral de la recreació. La voluntat de l'home tendeix constantment a un fi. Tanmateix, ni el cos ni la ment no estan en condicions de suportar la pressió que comporta l'esforç continuat per aconseguir l'objectiu. Per la qual cosa, alternar de tant en tant (*interdum*) els *gaudia* amb les tasques quotidianes permet una relaxació temporal per poder tornar a la feina i a les tribulacions diàries (*sufferre laborem*), i ocupar-se'n amb més efectivitat. Amb paraules de Francesc Eiximenis al *Dotzè del crestià*: «(...) lo cors de l'hom encès a treball no poria longament durar si, donchs, a vegades no y entreposava als uns delits. Per tal dix Cato: *Interpone tuis interdum gaudia curis*, e vol dir així, que si vols prolongar ta vida, que a vegades que en tos treballs sàpies entreposar als uns leguts delits e plaers»⁷³.

Els *Disticha Catonis*, les *Leys d'amors*⁷⁴ o Eiximenis es feien ressò d'una idea que havia exposat àmpliament Aristòtil a les *Ètiques*. Felip de Malla ens forneix explícitament la pista al sermó «Dedit carmina in nocte...», pronunciat davant el rei Ferran I d'Antequera en el marc de les festes de «Gaya Sciència» l'any 1413. En el passatge en què estimula els poetes al treball intel·lectual com a tasca recreativa llegim:

Et quoniam «dedit Deus carmina in nocte» et illius rationabili exercitio «docet nos super iumenta terre» (ut late deducit Tullius in principio primae Rhetorice), quasi in nocte et ualle miseriarum huius mundi, iuxta formam uirtutis eutrapelice (de qua Philosophus, 4° Ethicorum), ludos honestos et gaudia permiscendos⁷⁵.

Segons Felip de Malla, la poesia fa suportables les penes de la vida (les «ualle miseriarum huius mundi»), semblantment com les *Leys d'amors* veien els exercicis poètics com un antídoto a «las miserias [e] las angustias... per lasquales

editada per G. Llabrés, *Juhada Bonsenyor*; una versió procedent d'un manuscrit del monestir de Sant Cugat del Vallès fou editada per P. de Bofarull, *Llibre de Cato*, pp. 303-310. Una traducció realitzada a finals de l'edat mitjana es conserva a la biblioteca de Ferran Colom, J. Closa, "La versió catalana inèdita", pp. 9-34; i Idem, "Entorn d'una traducció catalana", pp. 87-93. Els *Disticha Catonis* ja són àmpliament emprats, i parcialment traduïts, als *Versos proverbials* de Cerverí de Girona, edició a cura de J. Coromines. Seria interminable la recensió dels textos en què apareix el díptic referenciat, a títol d'exemple: «Palabra es del sabio e dízela Catón, / que omne a sus coidados, que tiene en corazón, / entreponga plazer e alegre razón, / que la mucha tristeza mucho pecado pon», Juan Ruiz Arcipreste de Hita, *Libro de buen amor*, edición d'A. Blecua, cobla 44, p. 21. Cf. R. Hazelton, "The Cristianization of 'Cato'", pp. 157-173.

⁷³ F. Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià*, II, 1, p. 203.

⁷⁴ Vegeu el passatge de les *Leys d'amors*, citat *supra*, sota l'autoritat de Cató («E quar, segon que ditz Catos...»).

⁷⁵ Edició i comentaris a J. Pujol, "*Psallite sapienter*", pp. 200-201.

nos cove passar en la presen vida», i hi insisteix, més enllà de la funció higiènica, en l'orientació moral d'aquesta activitat. Felip de Malla justifica aquest remei anímic en la defensa de la virtut aristotèlica de l'eutrapèlia, la qual regula el gaudi des dels paràmetres de l'honestedat, la mesura, i la licitud o permissivitat («ludos honestos et guadia permiscendos»⁷⁶).

Aristòtil aborda, a l'*Ètica a Nicòmac*, la relació que mantenen la felicitat i el plaer, i centra l'atenció específicament en el plaer derivat de la diversió (X, 6, 176b). Després d'exposar que la felicitat no consisteix en la diversió («non in ludo ergo felicitas»), encara que moltes persones la puguin desitjar intensament, argumenta la funció que ha de tenir la recreació a la vida i de quina manera ha de pautar la conducta de l'home virtuós, atès que la felicitat, ideal de l'home, és la forma més elevada de plaer, i la diversió també és una cosa plaent. L'estagirita salda la qüestió admetent que la recreació no és un fi en si, sinó un mitjà, un descans, un respit necessari per poder continuar posteriorment l'activitat, en una mena de circuit tancat en què activitat i repòs alternen. D'ací que qualsevol diversió s'hagi d'acoblar a la mesura – *cum gaudio, sed non in ludo* –. El caràcter «mesurat» de la recreació s'obté evitant l'excès d'alegria, com ara les pràctiques de joglars i bufons – els *bomolochoi* –, caracteritzades per les rialles i les bromes, car aquests s'afanyen més a la disbauxa que a dir coses honestes. Ara bé, també s'ha d'esquivar l'aridesa i la rusticitat d'aquells qui són incapaçs de riure (*agrioni et duri*). El punt d'equilibri s'obté amb una mena d'enginy plaent, amb la pràctica d'un exercici que esmoli la capacitat intel·lectual alhora que sigui agradable (IV, 8, 1128a).

Existentes autem requie in vita et in hac conversacione cum ludo, videtur et hic esse collocutio quedam consona et qualia oportet dicere et ut, similiter autem et audire. Differet autem et in dicendo in talibus vel talia audire. Manifestum autem quod et circa hec est et superhabundancia quedam et defectus medii. Qui quidem in derisione superhabundant, bomolochoi videntur esse et honerosi, desiderantes omnino risum, et magis coniectantes risum facere quam dicere decora, et non contristare derisum conviciatum. Qui autem neque ipsi utique dicunt aliquod ridiculum et dicentibus molesti sunt, agrioni et duri videntur esse. Moderate autem sudentes autrapelie appellantur, puta bene vertentes. Moris enim tales videntur motus esse; quemadmodum autem corpora ex motibus iudicantur, ita et

⁷⁶ Sobre l'eutrapèlia són fonamentals els estudis de X. Renedo, in F. Eiximenis, *Llibres, mestres i sermons*, pp. 215-221; Idem, "Eiximenis, els exemples", pp. 7-34; i anteriorment Idem, "*Turpia feminarum*", pp. 209-216.

mores. Redundante autem risuet pluribus gaudentibus ludo et ipso convinciari magis quam oportet, et bomolochi eutrapeli appellantur et graciosi⁷⁷.

Es tracta, per tant, d'una virtut que reposa en última instància en el lligam harmònic de paraules i accions, el qual lligam és alhora el principi regulador de les relacions comunitàries o socials. El concepte aristotèlic d'eutrapèlia va molt més enllà de mesurar el temps dedicat a l'esplai, com si fos un cronòmetre que fixés els períodes d'activitat i de descans. L'eutrapèlia regula les relacions entre els homes des del llenguatge que es parla i s'escolta («collocucio quedam consona et qualia oportet dicere et ut, similiter autem audire»), essent des d'aquest prisma que pren una dimensió col·lectiva i regula la vida civil.

L'impacte de les *Ètiques* aristotèliques en el pensament universitari, tant en el vessant moral com polític, ens és ben conegut⁷⁸. Avala la influència la quantitat de comentaristes escolàstics de l'obra: Domènec Gundissalinus, Alexandre d'Halès, Tomàs d'Aquino, Roger Bacon i tants d'altres. Així, per exemple, sant Tomàs explica la necessitat de la recreació:

Quia in ludo est quaedam relaxatio et requies. Homines autem, cum non possint continue laborare, indigent requie. Unde patet, quod ludus sive requies non est finis; quia requies est propter operationem, ut scilicet homo postea vehementius operetur. Et sic patet, quod felicitas non consistit in ludo⁷⁹.

Les *Ètiques* havien arribat també al públic laic. Brunetto Latini l'havia incorporat a *Li Livres dou Trésor*, semblantment com havia fet amb la Retòrica de Tul·li. Així, podem llegir en la versió catalana de Guillem de Copons:

La veritat és entre les II stremitats, ço és entre'l poch e lo massa. E aquell qui té lo mig loch entre dues coses és appellat vertader; e aquell qui's desmesura és appellat ventolà; e aquell qui en açò fall és appellat humil. Aquell qui té lo mig en les coses de joch e de solaç és appellat en grech «eutrepelos»; e aquell que's desmesura és appellat juglar o ministre; e aquell qui hi fall és I foraster e silvestre. E aquell qui té lo migà a viure entre les gents és appellat amich, e hom placent; e aquell qui en açò sta sens profit és appellat biscortès, e si-u fa per son profit, és appellat lausanger; e aquell qui fall en açò, és appellat hom sens scola⁸⁰.

⁷⁷ Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, vol. IV, p. 451.

⁷⁸ G. Leff, *Paris and Oxford Universities*.

⁷⁹ Sancti Thomae Aquinatis, *In decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum expositio*, § 2077 [1475], p. 540; Tomás de Aquino, *Comentario a la Ética a Nicómaco*, p. 569.

⁸⁰ Brunetto Latini, *Llibre del Tresor*, Llibre II, cap. XVI (6-8), vol. II, p. 124.

La part d'Ètica del *Trésor*, com va passar també amb la Retòrica de Tul·li, tingué traducció catalana independent de la versió de Copons (*Les ètiques de Aristòtil arromançades per Mestre Brunet*), que cal situar versemblantment al segle XIV, la qual ens ha pervingut en diversos manuscrits⁸¹. Les *Ètiques* tindrien, a més, traducció catalana independent del *Tresor*, la qual ens ha arribat en la redacció conservada al manuscrit 296 de la Biblioteca de Catalunya. Podem llegir tot el capítol IV, 8, que «Tracta de hum altre mig que es entre les burles e jochs, el qual en grech es nomenat eutrapelia e es entre la tristor e albardania»⁸².

De la mà d'Aristòtil i els seus comentaristes, l'eutrapèlia havia ingressat als tractats *de regimine principum*. No és estrany, doncs, trobar-hi dedicats els capítols 3 i 30 de la traducció catalana de Gil de Roma, segons el manuscrit 739 de la Biblioteca de Catalunya⁸³. A la «taula de vocables escurs», s'hi explica amb aquesta definició: «EUTRAPELIA. És virtut per la qual hom ha degudament o mesuradament si matex en joch o en alegria»⁸⁴.

Francesc Eiximenis, el gran divulgador de la cultura escolàstica entre els laics, en parla repetidament al *Dotzè del crestià*. Segons el franciscà gironí, l'eutrapèlia és una virtut moral que ha de regir la vida ciutadana, consisteix a capgirar la

⁸¹ Ms. Vic, Episcopal, 232, ff. 1-60v, datat entre 1401-1420, sobre el qual C.J. Wittlin, "Una traducció catalana parcial", pp. 625-637; ms. la Seu d'Urgell, Arxiu Diocesà, 2, f. 1-87v, de mitjan segle XV (versió fragmentària), B. Marquès, "La versió catalana de l'Ètica a Nicòmac", pp. 551-568; ms. l'Escorial, V.I.17, del segle XV, manuscrit perdut que pertanyia a la biblioteca d'Antoni Agustí (ms. 539), M. Mayer, "La fortuna del *Catalanorum prisco sermone libri*", pp. 187-192; i cfr. l'anterior nota 46. Val a dir que la col·locació de tots aquests exemplars pervinguts és una tasca que resta per fer.

⁸² Ms. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 296, ff. 1-132v, del segle XV. La versió, anònima, fou realitzada abans de 1467. En propietat, es tracta de la traducció d'un compendi escolàstic amb una *ordinatio* com la de l'*Expositio super decem libros Ethicorum* de Walter Burley, cfr. A.R.D. Pagden, "The Diffusion of Aristotle's Moral Philosophy", p. 299; i P.E. Rusell – A.R.D. Pagden, "Nueva luz sobre una versión cuatrocentista", p. 7-22 (p. 139-143). Aquest compendi català fou traduït al castellà per Nuño de Guzmán el 1467, tal vegada a través d'una versió aragonesa perduda, J.N.H. Lawrence, "Nuño de Guzmán", pp. 55-82; i Idem, *Tres opúsculos*, pp. 18-19. Ara per ara, doncs, el 1467, data de la traducció castellana, és l'únic *terminus ante quem* que tenim per fixar la redacció catalana. Sigui com sigui, aquesta redacció de les *Ètiques* d'Aristòtil és anterior a la traducció que realitza el príncep de Viana sobre el text fixat per Leonardo Bruni, J. Carbonell, "Sobre la correspondència literària", pp. 134-136.

⁸³ El *De regimine principum* de Gil de Roma fou traduït al català per Arnau Estanyol abans de 1381. Hem conservat diversos manuscrits i incunables, vegeu M. Prats, "Un vocabulari català", pp. 29-87. La traducció d'Arnau Estanyol fou revisada i glossada pel mestre Aleix de Barcelona, vegeu C.J. Wittlin, "La revisió lingüística", pp. 111-134; Idem, "La glossa i declaració", pp. 163-176; i J. Kiviharju, *Las glosas del mestre Aleix*. Hom trobarà més informació sobre la traducció catalana de Gil de Roma en aquestes contribucions.

⁸⁴ La taula ha estat editada per M. Prats, "Un vocabulari català", p. 63, prenent el manuscrit 739 de la Biblioteca Nacional de Catalunya per base de l'edició.

diversió en un plaer honest i convé practicar-la després d'un treball intens, quan el cos està fatigat i necessita reposar⁸⁵. En especial, s'hi ha d'exercitar el príncep, i és deure d'aquest garantir l'eutrapèlia als habitants del seu país, car el príncep ha de vetllar per la salut dels seus súbdits i per les condicions higièniques que els permetin treballar⁸⁶, segons una vella metàfora que equipara el cos del príncep amb el cos de l'estat.

Els reis, certament, es preocupaven per l'eutrapèlia. ¿No adquirí el rei Martí la torre de Bellesguard per a «salut, plaer e deport de sa persona», on llegia Sèneca al bell mig del jardí⁸⁷? El *De tranquillitate animi*? Hi devia trobar un respit de calma per tornar a accionar la maquinària del govern, de la qual s'havia fet càrrec amb un cop de timó gestat amb llums i ombres.

En el marc de les festes de «Gaya Sciència», la corona, subordinant la recreació al valor aristocràtic de l'oci, vetllava per la salut i la felicitat dels seus súbdits, exercint-ne, per aquest biaix, el poder, mentre que el patriciat urbà barceloní subordinava el lleure al retorn al treball després del descans, vigilava pel negoci. La monarquia enfortia la seva autoritat sobre la cosa pública, els prohoms barcelonins en vindicaven la utilitat per a una millor productivitat. I els secretaris de cancelleria, elevant ciceronianament la paraula a instrument de govern, articulaven un discurs de legitimació social de la monarquia, en què la *potestas* del rei esdevenia *auctoritas*.

3. Bibliografia

Abadal, Ramon d'. *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1972 (Llibres a l'Abast, 95).

Albertano da Brescia. *Llibre de consolació i de consell*, a cura de G. E. Sansone, Barcelona, Barcino, 1965 (Els Nostres Clàssics, A, 94).

Alcover, Mn. Antoni Ma. - Moll, Francesc de B., *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1980, 10 vols.

⁸⁵ «La virtut de l'hom, qui és dins, obra per lo cors axí com per son propri instrument; axí, donchs, com negun obrer no pot bé obrar si l'instrument ab què obra no és bé endreçat e temprat, axí jamés l'om no porà res fer bé si, donchs, no ha lo cors bé dispost e temprat. E com a aytal temprament ajut molt aver plaer e solaç, per tal, après treballs cové que l'hom aja alscons leguts plaers», F. Eiximenis, *Dotzè del crestià*, II, 1, cap. 557, p. 203.

⁸⁶ Llegiu també el cap. 558 [«Quins solaços són bons als prínceps e a lurs fills ja grans»], *Ibi*. pp. 204-206.

⁸⁷ J. Rubió, *Vida española*, pp. 115-116.

- Alessio, Franco. "Filosofia e *artes mechanicae* nel secolo XII", in *Studi Medievali*, 6, 1965, pp. 71-160.
- Alessio, Gian C. "Brunetto Latini e Cicerone (e i dettatori)", in *Italia Medioevale e Umanistica*, 12, 1979, pp. 123-169.
- Allard, Guy H. - Lusignan, Serge (préparé par). *Les Arts mécaniques au Moyen Âge*, Montréal - Paris, Bellarmin - Librairie philosophique J. Vrin, 1982 (Cahiers d'Études Médiévales, 7).
- Anglade, Joseph (ed.). *Las Flors del Gay Saber*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1926 (Memòries de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, vol. I, fasc. 2).
- Anglade, Joseph (publié par). *Las Leys d'Amors. Manuscrit de l'Académie des Jeux Floraux*, Toulouse, Privat, 1919-1920, 4 vols. (Bibliothèque Méridionale, 1re série; XVII, XVIII, XIX, XX); reimpressió, New York - London, Johnson Reprint Corporation, 1971.
- Aristoteles. *Ethica Nicomachea*, edidit Renatus Antonius Gauthier, Leiden - Bruxelles, E. J. Brill - Desclée de Brouwer, 1972-1974, 5 vols (Aristoteles Latinus, 36 = Corpus Philosophorum Medii Aevi, vol. IV).
- Arnau de Vilanova. *Tractatus de amore heroico. Epistola de dosi tyriacalium medicinarum* (= *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, vol. III), edidit et praefatione et commentariis anglicis instruxit Michael R. McVaugh, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona - University of North Carolina, 1985 (Seminarium Historiae Medicae Cantabrigiae, IV).
- . *Tractat sobre l'amor heroic*, introducció i edició de Michael McVaugh; traducció i notes de Sebastià Giralt, Barcelona, Fundació Lluís Carulla, Editorial Barcino, 2011 (Biblioteca Barcino, 7).
- Artifoni, Enrico. "I podestà professionali e la fondazione retorica della politica comunale", in *Quaderni Storici*, 21, 1986, pp. 687-719.
- . "Sull'eloquenza politica del Duecento italiano", in *Quaderni Medievali*, 35, 1993, pp. 57-78.
- . "Retorica e organizzazione del linguaggio politico nel Duecento italiano", in Paolo Cammarosano (a cura di), *Le forme della propaganda politica nel Due e Trecento: Relazioni tenute al convegno internazionale di Trieste 1993*, Roma, École française de Rome, 1994, pp. 157-182, (Collection de l'École Française de Rome, 201).
- . "Prudenza del consigliere. L'educazione del cittadino nel *Liber consolationis et consilii* di Albertano da Brescia (1246)", in Carla Casagrande - Chiara

- Crisciani - Silvana Vecchio (a cura di), «*Consilium*». *Teorie e pratiche del consigliare nella cultura medievale*, Firenze, SISMEL - Edizioni del Galluzzo, 2004, pp. 195-216, (Micrologus' Library, 10).
- Bacon, Roger. *Communia mathematica*, 1940, cit. in Lusignan, Serge, "La lettre et le travail", cit.
- Badia, Lola, *Poesia catalana del s. XIV. Estudi i edició del «Cançoneret de Ripoll»*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, 1983.
- Baron, Hans. *The Crisis of the Early Italian Renaissance: Civic Humanism and Republican Liberty in an Age of Classicism and Tyranny*, rev. ed., Princeton, N. J., Princeton University Press, in cooperation with the Newberry Library, 1966 (Princeton Paperbacks; History, 36) [Princeton, N. J., Princeton University Press, 1955].
- . *In Search of Florentine Civic Humanism: Essays on the Transition from Medieval to Modern Thought*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1988, 2 vols.; trad. esp. *En busca del humanismo cívico florentino: ensayos sobre el cambio del pensamiento medieval al moderno*, México, Fondo de Cultura Económica, 1993.
- Batlle i Gallart, Carme. "La ciutat de Barcelona i el Cisma", in *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià* (Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979), vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986-1988, pp. 73-81.
- Bofarull, Antoni de. "Opúsculos catalanes", VII, in *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 2, 1868, pp. 529-613.
- Bofarull y Mascaró, Próspero de. [Llibre de Cato], in *Documentos literarios en antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)*, edición anastática, Barcelona, 1973, pp. 303-310 [Barcelona, Imprenta del Archivo, 1857, (Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón, XIII)].
- Bofarull y Sans, Francisco de. *El castillo y la baronía de Aramprunyá*, Barcelona, Imprenta de Heinrich y Ca., 1911.
- Bulbena Tusell, Antoni. *Consells e proverbis trets d'una Doctrina de ben parlar, en llatí composta per mestre Albertà de Bretanya l'any M. CC. XV segons un ms. del xvè segle*, Barcelona, Stampa d'en Fidel Giró, 1901.
- Burns, Chester R. "The Non-Naturals: A Paradox in the Western Concept of Health", in *Journal of Medicine and Philosophy*, 1, 1976, pp. 202-211.
- Bylebyl, Jerome J. "Galen on the Non-Natural Causes of Variation in the Pulse", in *Bulletin of the History of Medicine*, 45, 1971, pp. 482-485.

- Cabré, Lluís. "L'infant Pere d'Empúries i la tradició familiar: estampes en el setè centenari del seu naixement", in *Mot So Razo*, 4, 2005, pp. 69-83.
- Camargo, Martin. *Ars dictaminis. Ars dictandi*, Turnhout, Brepols, 1991, (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, 60).
- Canellas, Ángel - Trenchs, José. *Cancillería y cultura: La cultura de los escribanos y notarios de la Corona de Aragón (1344-1479)*, Zaragoza, Cátedra «Zurita», Institución Fernando el Católico, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1988, (Folia Stuttgartensia, Publicación de la Institución Fernando el Católico, 1153).
- Cantarell, Elena - Comas, Mireia - Muntaner, Carme (a cura de). *El Llibre de la Baronia d'Eramprunyà*, edició i estudi; pròleg de Prim Bertran i Roigé, Lleida, Pagès, 2011.
- Carbonell, Jordi. "Sobre la correspondència literària entre Roís de Corella i el príncep de Viana", in *Estudis Romànics*, 5, 1955-1956, pp. 127-139.
- Carrère, Claude. *Barcelone, centre économique à l'époque des difficultés (1380-1462)*, Paris, Mouton, 1967, 2 vols (Civilisations et Sociétés, 5); trad. cat. d'Hermínia Grau de Duran, *Barcelona 1380-1462: Un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1977, 2 vols, (Documents de Cultura, 11, 12).
- Casas Homs, José María. "*Torcimany*" de Luis de Averçó. *Tratado retórico y gramatical y diccionario de rimas. Siglos XIII-XIV. Transcripción, introducción e índices. Nota preliminar de Jorge Rubió Balaguer*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Miguel de Cervantes, 1956, 2 vols., (Sección de Literatura Catalana).
- . *Joan de Castellnou, segle XIV. Obres en prosa. I. Compendi de la coneixença dels vicis en els dictats del Gai Saber. II. Glosari al Doctrinal de Ramon de Cornet. Introducció, edició crítica i índexs*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1969.
- Castro y Castro, M. De. *Manuscritos franciscanos de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, 1973.
- Cicero. *De inventione. De optimo genere oratorum. Topica*, with and english translation by H. M. Hubbel, Cambridge, Mass. - London, Harvard University Press - Heinemann, 1949 (Loeb Classical Library, 386).
- Cicerón. *La invención retórica*, introducción, traducción y notas de Salvador Núñez, Madrid, Gredos, 1997 (Biblioteca Clásica Gredos, 245).

- Closa Farrés, Josep. "La versió catalana inédita dels *Disticha Catonis* de la Biblioteca Colombina de Sevilla. Transcripció i comentaris", in *Anuario de Filología*, 9, 1983, pp. 9-34.
- . "Entorn d'una traducció catalana inédita dels *Disticha Catonis*", in *Homenatge a Antoni Comas: Miscel·lània in memoriam*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Filologia, 1985, pp. 87-93.
- Coromines, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, amb la col·laboració de Joseph Gulsoy i Max Cahner, Barcelona, Curial Edicions Catalanes - Caixa de Pensions «La Caixa», 1980-1991, 9 vols.
- Cox, V. "Ciceronian Rhetoric in Italy, 1260-1350", in *Rhetorica*, 17, 1999, pp. 239-288.
- Davis, Charles T. "Brunetto Latini e Dante", in *Idem, L'Italia di Dante*, Bologna, Il Mulino, 1988, (Collezione di Testi e di Studi, Linguistica e Critica Letteraria) [Bologna, Il Mulino, 1984].
- Disticha Catonis*, recensuit et apparatus critico instruxit Marcus Boas et Henricus Johannes Botschuyver, Amsterdam, North Holland, 1952.
- Eiximenis, Francesc. *Dotzè llibre del Crestià*, II, 1, Curt Wittlin *et al.* (a cura de), Girona, Col·legi Universitari de Girona - Diputació de Girona, 1986, (Obres de Francesc Eiximenis, 3).
- . *Llibres, mestres i sermons*, David Guixeras i Xavier Renedo (a cura de), Barcelona, Fundació Lluís Carulla - Editorial Barcino, 2005, (Biblioteca Barcino, 5).
- Faulhaber, Charles. "Retóricas clásicas y medievales en bibliotecas castellanas", in *Ábaco: estudios sobre literatura española*, 4, 1973, pp. 151-300.
- Fedi, Beatrice, "Les *Leys d'Amors* ed il *Registre de Galhac*: frammenti di una tradizione 'extravagante'?", in *Medioevo e Rinascimento*, 12, 1998, pp. 183-204.
- . "Per un'edizione critica della prima redazione in prosa delle *Leys d'Amors*", in *Studi Medievali*, 40, 1999, pp. 43-118.
- Fenzi, Enrico. "Brunetto Latini, ovvero il fondamento politico dell'arte della parola e il potere dell'intellettuale", in Irene Maffia Scariati (a cura di), *A scuola con ser Brunetto*, cit., pp. 323-369.
- Ferrer i Mallol, Maria Teresa. "El patrimoni reial i la recuperació dels senyorijs jurisdiccionalis en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV", in *Anuario de Estudios Medievales*, 7, 1970-1971, pp. 351-491.

- Fullana, Lluís. "Los caballeros de apellido March en Cataluña y en Valencia", in *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 16, 1935, pp. 432-465; 17, 1936, pp. 107-172, 205-255, 297-322, 364-444; reimpressió en llibre, Castelló, Sociedad Castellonense de Cultura, 1936 (Obras de Investigación Histórica, XIII).
- García Ballester, Lluís. *La medicina a la València medieval. Medicina i societat en un país mediterrani*, València, Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1988 (Descobrim el País Valencià, 29).
- Gatien-Arnoult, [Adolphe-Félix] (publiés par). *Monuments de la littérature romane depuis le quatorzième siècle. Las Flors del Gay Saber estier dichas Las Leys d'Amors*, traduction de M. M. Aguilar et d'Escouloubre, Paris - Toulouse, Silvestre-Bon - Privat, 1841-1843, 3 vols. en 5 parts.
- Giansante, Massimo. *Retorica e politica nel Duecento. I notai bolognesi e l'ideologia comunale*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1999 (Nuovi Studi Storici, 48).
- Gimeno Blay, Francisco. *Escribir, reinar: la experiència gráfico-textual de Pedro IV el Ceremonioso (1336-1387)*, Madrid, Adaba, 2006 (Lecturas, Historia Moderna).
- Girona i Llagostera, Daniel. "Itinerari del rey En Martí", en *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 4, 1911-1912, pp. 81-184; 5, 1913-1914, pp. 515-654.
- . "Itinerari de l'Infant Pere", en *Estudis Universitaris Catalans*, 18, 1933, pp. 150-258.
- Guillem de Cervera. *Versos proverbials*, edició crítica i comentada a cura de Joan Coromines, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1991 (Autors Catalans Antics, 9).
- Graham, Angus. "Albertanus of Brescia: A Preliminary Census of Vernacular Manuscripts", en *Studi Medievali*, 41, 2000, pp. 891-924.
- Greimas, A. J. *Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*, 2e édition, revue et corrigée, Paris, Librairie Larousse, 1980 [Paris, Librairie Larousse, 1968].
- Griera, Antoni (editat per). *Diccionari de rims de Jaume March*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1921 (Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana, 8).
- Gubern, R. "Els primers Jocs Florals a Catalunya: Lleida, 31 de maig de 1338", in *Bulletin of Hispanic Studies*, 34, 1957, pp. 95-96.

- Hazelton, Richard. "The Cristianization of 'Cato': The *Disticha Catonis* in the Light of Late Medieval Commentaries", in *Medieval Studies*, 19, 1957, pp. 157-174.
- Hillgarth, J. N. "La personalitat política i cultural de Pere III a través de la seva crònica", in *Llengua & Literatura*, 5, 1992-1993, pp. 7-102; ed. orig. "Introduction" to Pere III of Catalonia (Pedro IV of Aragon), *Chronicle*, translated by Mary Hillgarth, Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies, 1980, 2 vols (Mediaeval Sources in Translation, 23, 24).
- Ivars, Andrés "El escritor Fr. Francisco Eximénez en Valencia (1383-1408)", en *Archivo Ibero-Americano*, 14, 1920, pp. 76-104; 15, 1921, pp. 289-331; 19, 1923, pp. 359-398; 20, 1923, pp. 210-248; 24, 1925, pp. 121-122, 325-382; 25, 1926, pp. 5-48, 289-333; reimpressió en llibre coordinada per Pedro Santoja, *El escritor Fr. Francisco Eximénez en Valencia (1383-1408)*, Benissa, Ayuntamiento, Comisión de Cultura, 1989 (Publicaciones del Ayuntamiento de Benissa; Serie Mayor, 6).
- Jarcho, Saul. "Galen's Six Non-Naturals: A Bibliographic Note and Translation", in *Bulletin of the History of Medicine*, 44, 1970, pp. 372-377.
- Kiviharju, Jukka. *Las glosas del mestre Aleix de Barcelona en su edición catalana del «De regimine principum» de Egidio Romano*, edición bilingüe, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia, 1995 (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, B 278).
- Latini, Brunetto. *Li Livres dou tresor*, édition critique par F. J. Carmody, Genève, Slatkine Reprints, 1998 [Berkeley - Los Angeles, University of California Press, 1948].
- . *Tresor*, Pietro G. Beltrami (a cura di), Torino, Einaudi, 2007 (I Millenni).
- . *Llibre del Tresor*, versió catalana de Guillem de Copons; Curt J. Wittlin (a cura de), Barcelona, Barcino, 1971-1989, 4 vols. (Els Nostres Clàssics, A, 102, 111, 122, 125).
- Lawrence, Jeremy N. H. "Nuño de Guzmán and Early Spanish Humanism: Some Reconsiderations", in *Medium Aevum*, 51, 1982, pp. 55-82.
- . *Tres opúsculos de Nuño de Guzmán y Giannozzo Manetti: un episodio del proto-humanismo español*, edición, introducción y notas, Salamanca, Diputación de Salamanca, 1989 (Biblioteca Española del siglo XV; Serie básica, 1).
- Leff, Gordon. *Paris and Oxford Universities in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: An Institutional and Intellectual History*, Huntington, Robert E. Krieger, 1975 [London, J. Wiley & Sons, 1968].

- Llabrés y Quintana, Gabriel. *Jahuda Bonsenyor, Llibre de paraules e dits de savis filòsofs, Los Proverbis de Salomo, Lo Llibre de Cato, fets estampar complerts per primera vegada ab un pròleg y documents*, Palma de Mallorca, Impremta de J. Colomar y Salas, 1889 (Biblioteca d'Escriptors Catalans; Moralistes, 1).
- Llull, Ramon. *Llibre de l'orde de cavalleria*, Albert Soler i Llopart (a cura de), Barcelona, Barcino, 1988 (Els Nostres Clàssics, A, 127).
- Lusignan, Serge. "La lettre et le travail: l'impossible point de rencontre des arts mécaniques au Moyen Âge", in G. H. Allard - Serge Lusignan (préparé par), *Les Arts mécaniques au Moyen Âge*, cit., pp. 129-139.
- Maffia Scariati, Irene (a cura di). *A scuola con ser Brunetto. La ricezione di Brunetto Latini dal Medioevo al Rinascimento*. Atti del convegno internazionale di studi (Università di Basilea, 8-10 giugno 2006), Firenze, SISMEL - Edizioni del Galluzzo, 2008 (Archivio Romanzo, 14).
- Maranges i Prat, Isidra. *La indumentària civil catalana, segles XIII-XV*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991 (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XLI).
- March, Ausiàs. *Poesies*, Pere Bohigas (a cura de), edició revisada per Amadeu-J. Soberanas i Noemí Espinal; pròleg de Lola Badia, Barcelona, Barcino, 2000, (Els Nostres Clàssics, B, 19).
- March, Jaume. *Obra poètica*, edició crítica a cura de Josep Pujol, Barcelona, Barcino, 1994, (Els Nostres Clàssics, A, 133).
- March, Pere. *Obra completa*, Lluís Cabré (a cura de), Barcelona, Barcino, 1993, (Els Nostres Clàssics, A, 132).
- Marquès, Benigne. "La versió catalana de l'Ètica a Nicòmac d'Aristòtil en un manuscrit d'Urgell", in *Urgellia*, 16, 2006-2007, pp. 551-568.
- Marshall, J. H. (Edited by). *The 'Razos de trobar' of Raimon Vidal and Associated Texts: Raimon Vidal, 'Razos de trobar'; Terramagnino de Pisa 'Doctrina d'Acort'; Jofre de Foixà 'Regles de trobar'; 'Doctrina de compondre dictats'; Two Anonymous Treatises from Ms. Ripoll 129*, London, Oxford University Press, 1972 (University of Durham Publications).
- Martorell i Trabal, Francesc. "Inventari dels béns de la Cambra Reyal en temps de Jaume II", in *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 6, 1911-1912, pp. 533-467.
- Massó i Torrents, Jaume. "Inventari dels béns mobles del rey Martí d'Aragó", in *Revue Hispanique*, 12, 1905, pp. 413-590.

- Mayer, Marc. "La fortuna del *Catalanorum prisco sermone libri* de la biblioteca d'Antoni Agustín", en *Faventia*, 20, 1998, pp. 187-192.
- Mitjà, Marina. "Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge", en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 27, 1957-1958, pp. 375-417.
- Murphy, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from St. Augustine to the Renaissance*, Berkeley, University of California Press, 1974; trad. esp. de Guillermo Hirata Vaquera, *La retórica en la Edad Media: Historia de la teoría de la retórica desde San Agustín hasta el Renacimiento*, México, Fondo de Cultura Económica, 1986 (Lengua y Estudios Literarios).
- Niebyl, Peter H. "The Non-Naturals", in *Bulletin of the History of Medicine*, 45, 1971, pp. 486-492.
- Noulet, Jean-Baptiste - Chabaneau, Camille, *Deux manuscrits provençaux du XIVe siècle contenant des poésies de Raimon de Cornet et de Peire de Ladils et d'autres poètes de l'école toulousaine*, Genève - Marseille, Slatkine Reprints - Lafitte Reprints, 1979 [Montpellier, Bureau des publications de la Société pour l'étude des langues romanes, 1888].
- Olivar, Marçal. "Notes entorn la influència de l'*Ars dictandi* sobre la prosa catalana de cancelleria de finals del segle XIV: El ms. Y-129-7 de la Biblioteca Colombina", in *Estudis Universitaris Catalans*, 22, 1936 [Homenatge a Antoni Rubió i Lluch, vol. III], pp. 631-653.
- Olson, Glending. *Literature as Recreation in Late Middle Ages*, Ithaca - London, Cornell University Press, 1982.
- Pagden, A. R. D. "The Diffusion of Aristotle's Moral Philosophy in Spain, ca. 1400 - ca.1600", in *Traditio*, 31, 1975, pp. 287-313.
- Pagès, Amédée. *Auzias March et ses prédécesseurs: Essai sur la poésie amoureuse et philosophique en Catalogne aux XIVe et XVe siècles*, Genève, Slatkine Reprints, 1998 [Paris, Librairie Honoré Champion, 1912 (Bibliothèque de l'École des Hautes Études, 194)].
- Pou y Martí, Rdo. P. José, O. F. M., *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes, siglos XIII-XV*, estudio preliminar de Albert Hauf i Valls, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación Provincial de Alicante, 1996, (Espejo de Clío, 9) [Vic, Editorial Seráfica, 1930].
- Prats, Modest. "Un vocabulari català a la versió del *De regimine principum* de Gil de Roma", en *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura*

- Catalanes (Roma, 28 de setembre-2 d'octubre 1982)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, pp. 29-87 (Biblioteca «Abat Oliba», 31).
- Prince, Dawn E. (Edited by). *The Aragonese Version of Brunetto Latini's 'Libro del Trasoro'*, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1995.
- Pujol, Josep. "Gaya vel gaudiosa, et alio nomine inveniendi sciencia: les idees sobre la poesia en llengua vulgar als segles XIV i XV", in Lola Badia - Alber Soler (a cura de), *Intel·lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, pp. 69-94 (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 36).
- . "Psallite sapienter: la gaia ciència en els sermons de Felip de Malla de 1431 (Estudi i edició)", en *Cultura Neolatina*, 56, 1996, pp. 177-250.
- . "L'atribució de les cançons amoroses de Jaume March", en *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Universitat de Giorna, 9-12 de setembre de 2003)*, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, vol. III, pp. 323-336 (Biblioteca «Abat Oliba», 276).
- Pujol i Canelles, Miquel. *Poesia occitanocatalana de Castelló d'Empúries. Recull de poemes de final del s. XIII i primer terç del XIV*, introducció, edició crítica, traducció, notes i glossari, Figueres, Patronat Francesc Eiximenis - Institut d'Estudis Empordanesos, 2001.
- Rather, L. J. "The 'Six Things Non-Natural': A Note on the Origins and Fate of a Doctrine and a Phrase", in *Clio Medica*, 3, 1968, pp. 337-347.
- Renedo, Xavier. "Turpia feminarum incessa lascivarum (El joc teatral en el capítol 283 del *Tirant lo Blanc*)", in *Formes teatrals de la tradició medieval: Actes del VIIè Col·loqui de la Société Internationale pour l'Étude du Théâtre Médiéval*, Barcelona, Institut del Teatre - Diputació de Barcelona, 1996, pp. 209-216.
- . "Eiximenis, els exemples i l'art de riure", en *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Universitat de Giorna, 9-12 de setembre de 2003*, vol. I, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 7-34 (Biblioteca «Abat Oliba», 273-274).
- Rico, Francisco, "Petrarca y el 'humanismo catalán'", en *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Roma, 28 de setembre-2 d'octubre 1982)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, pp. 257-291 (Biblioteca «Abat Oliba», 31).

- Riera, Jaume. "Paraules del rey Salomó. Versió fragmentària dels llibres dels Proverbis, del segle XIV", en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 49, 2003-2004, pp. 141-169.
- Riquer, Martín de. *Obras de Bernat Metge*, edició crítica, traducció, notes y prólogo, Barcelona, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Barcelona – Cátedra Ciudad de Barcelona, 1959 (Biblioteca de Autores Barceloneses).
- . *Història de la literatura catalana*, segona edició corregida, Sant Joan Despí, Ariel, 1980, 3 vols. (Clàssics Catalans Ariel) [Barcelona, 1964].
- Rius Serra, Josep. "L'arquebisbe de Saragossa, canceller de Pere III", in *Analecta Sacra Tarraconensia*, 8, 1932, pp. 1-63.
- Rubió i Balaguer, Jordi, "Sobre els orígens de l'Humanisme a Catalunya", en Jordi Rubió i Balaguer, *Humanisme i Renaixement*, cit., pp. 29-44 [*Bulletin of Spanish Studies*, 24, 1947, pp. 88-98].
- . "Guillem Ponç, secretari del rei Martí, contemporani de Bernat Metge", en Jordi Rubió i Balaguer, *Humanisme i Renaixement*, cit., pp. 305-328 [*Estudis Romànics*, 9, 1961, pp. 67-84].
- . *Vida española en la época gótica* (= *Obres de Jordi Rubió i Balaguer*, vol. IV), Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985 (Biblioteca «Abat Oliba», 42).
- . *Humanisme i Renaixement* (= *Obres de Jordi Rubió i Balaguer*, vol. VIII), Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990 (Biblioteca «Abat Oliba», 86).
- Rubió y Lluç, Antoni. *Documents per a la història de la cultura medieval*, edició facsímil; estudi sobre A. Rubió i Lluç per Albert Balcells, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, 2 vols. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LIV) [Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908-1921, 2 vols.]
- Ruiz, Juan, Arcipreste de Hita. *Libro de buen amor*, edició de Alberto Blecuá, Madrid, Cátedra, 1992 (Letras Hispánicas, 70).
- Russell, P. E. - Pagden, A. R. D. "Nueva luz sobre una versión cuatrocentista de la *Ética de Nicómaco*: Bodleian Library, Ms. Span. D. 1", en *Homenaje a Guillermo Guastavino: Miscelánea de estudios en el año de su jubilación como director de la Biblioteca Nacional*, Madrid, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, 1974, pp. 7-22.
- Sabaté i Curull, Flocel. "L'augment de l'exigència fiscal en els municipis catalans del segle XIV: elements de pressió i de resposta", en *Corona, municipis*

- i fiscalitat a la baixa Edat Mitjana*. Actes del Col·loqui, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, s. d. [1997], pp. 423-465 (Quaderns de l'Institut).
- Salvemini, G. *Iohannis Viterbiensis Liber de regimine civitatum*, prodiit curante G. S. Bononiae, in *ædibus successorum Monti*, 1901 (Bibliotheca Iuridica Medii Aevi, III).
- . "Il *Liber de regimine civitatum* di Giovanni da Viterbo", en *Giornale Storico della Letteratura Italiana*, 41, 1903, pp. 284-303.
- Sanahuja, Dolors. *El territori d'Eramprunyà entre els segles X-XVI*, número monogràfic de *Rubricatum: Revista del Museu de Gavà*, n. 3, 2002.
- Sánchez Martínez, Manuel. "La fiscalidad real en Cataluña (siglo XIV)", en *Anuario de Estudios Medievales*, 22, 1992, pp. 341-376.
- Soldevila, Ferran (edició de). *Les quatre grans cròniques*, revisió del text, pròleg i notes, Barcelona, Selecta, 1983 (Biblioteca Perenne, 26) [Barcelona, Selecta, 1971].
- Tanturli, Giuliano. "Continuità dell'umanesimo civile da Brunetto Latini a Leonardo Bruni", en *Gli Umanesimi Medievali*. Atti del II Congresso dell'«Internationales Mittellateinerkomitee» (Firenze, Certose del Galluzzo, 11-15 settembre 1993), Firenze, SISMEL - Edizioni del Galluzzo, 1998, (Millennio Medievale, 4).
- Tasis i Marca, Rafael. *La vida del rei En Pere III*, Barcelona, Editorial Aedos, 1961, (Biblioteca Biogràfica Catalana, 5) [Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1954].
- Tavani, Giuseppe. "Literatura i societat a Barcelona entre la fi del segle XIV i el començament del XV", en *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, pp. 7-40 (Biblioteca «Abat Oliba», 19).
- . "Tolosa i Barcelona: dos consistoris per a una poesia", in *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988)*, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, vol. I, pp. 297-323 (Biblioteca «Abat Oliba», 77).
- Temkin, Oswei. *Galenism: Rise and Decline of a Medical Philosophy*, Ithaca - London, Cornell University Press, 1973.
- Thomae Aquinatis, Sancti. *In decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum expositio*, cura et studio Raymundi M. Spiazzi, Torino - Roma, Marietti, 1964 [Torino - Roma, Marietti, 1949].

- Tomás de Aquino. *Comentario a la Ética a Nicómaco de Aristóteles*, trad. esp. de Ana Maella, estudio preliminar y notas Celina A. Lértora Mendoza; segunda edición revisada y corregida, Pamplona, EUNSA, 2001 (Colección de Pensamiento Medieval y Renacentista, 9) [Pamplona, EUNSA, 2000].
- Torruella, Joan. *Cançoners de París* [Microfitxes], Bellaterra, Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona - Fundació «la Caixa», 2003 (Arxiu Informatitzat de Textos Catalans Medievals).
- Vicens i Vives, Jaume. *Els Trastàmars (segle XV)*, Barcelona, Editorial Vicens-Vives, 1983 (Història de Catalunya; Biografies Catalanes, 8) [Barcelona, Teide, 1956].
- Wack, Mary Frances. *Lovesickness in the Middle Ages: The 'Viaticum' and Its Commentaries*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1990 (Middle Ages Series).
- Ward, John O. *Ciceronian Rhetoric in Treatise, Scholin and Commentary*, Turnhout, Brepols, 1995 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, 58).
- Witt, Ronald G. *Coluccio Salutati and His Public Letters*, Genève, Librairie Droz, 1976 (Travaux d'Humanisme et Renaissance, 151).
- . *Italian Humanism and Medieval Rhetoric*, Aldershot, Ashgate, 2001 (Collected Studies).
- . *'In the Footsteps of the Ancients': The Origin of Humanism from Lovato to Bruni*, Leiden – Boston – Köln, Brill, 2000 (Studies in Medieval and Reformation Thought, 74); trad. it. di Daniela De Rosa, con un saggio introduttivo di Gabriele Pedullà, *Sulle tracce degli antichi. Padova, Firenze e le origini dell'umanesimo*, Roma, Donzelli editore, 2005 (Saggi, Arte e Lettere).
- Wittlin, Curt. "La revisió lingüística de l'antiga traducció catalana del *Regimine principum* d'Egidi Romà publicada el 1480 pel mestre Aleix de Barcelona", en *Actes del V Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Tampa – St. Augustine, 1987)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pp. 111-134.
- . "Una traducció catalana parcial del *Tresor* de Brunetto Latini conservada a l'Arxiu històric de la ciutat de Barcelona", en *Miscel·lània Joan Gili*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1988, pp. 625-637.
- . "La glossa i declaració de les passions de l'ànima de mestre Aleix en la seva edició de la traducció catalana del *De regimine principum* d'Egidi Romà", en *Miscel·lània d'homenatge a Germà Colon*, Tübingen, Gunter Narr, 1989, pp. 163-176.

- . “Les traduccions catalanes medievals del *Trésor* de Brunetto Latini”, in Irene Maffia Scariati (a cura di), *A scuola con ser Brunetto. La ricezione di Brunetto Latini dal Medioevo al Rinascimento*. Atti del convegno internazionale di studi (Università di Basilea, 8-10 giugno 2006), Firenze, SISMEL - Edizioni del Galluzzo, 2008, (Archivio Romanzo, 14), pp. 167-176.

4. *Curriculum vitae*

Isabel Grifoll és professora del Departament de Filologia Catalana i Comunicació de la Universitat de Lleida, en les disciplines de Literatura catalana i occitana medievals. És membre del Grup d’investigació consolidat en estudis medievals: Espai, Poder i Cultura, i de la Càtedra d’Estudis Occitans, tots dos vinculats a la Universitat de Lleida. Els àmbits d’investigació preferents en què ha treballat són la lírica i la narrativa de tradició romànica, els intercanvis entre les literatures romàniques medievals, els autors en llengua catalana dels segles XIV-XV i, per extensió, la producció cultural a la Corona d’Aragó durant el període tardomedieval.

